دەستپێکەکی ڕەخنەیی بۆ داڕشتنی مێژووی "کۆمەڵەی ڕەنجدەران".. کاوە جەلال

کاوە جەلال
2015

١

بە ئێمەومانان کە لە دوورەوە کەممان بینیوە و لە نزیکەوە زۆرمان بیستووە، بە تایبەتی بە نەوەکانی دوای "ڕاپەڕین" کە نزیکەی تەنیا حیکایەتیان بیستووە، تێگەیشتن لە "ئەودیو" پێویستە، چونکە ڕاستەوخۆ کاریگەریی لەسەر ڕەفتار و پەیوەندییە نێوکەسییەکانمان هەبووە، بەڵێ تەنانەت کاریگەریی لەسەر ژیان و چێژمان یان لەسەر هەڵوێستمان بەرانبەر ئەدەب و هونەرەکان هەبووە. جگە لەوە لە "ئەودیو" کەس و برادەرمان کوژراون، یان کەسان بەهۆی چالاکبوونیانەوە بۆ خەباتی چەکداریی نێو "ئەودیو" گیراون، حوکمدراون یان لەداردراون. بەمەش تێکچوونی دەیان هەزار ڕێچکەی ژیانی خۆیی!

مێژوو هاوشێوەی زانستەکانی وەک سۆسیۆلۆگی، ماتماتیک و پسیکۆلۆگی و هتد، زانستێکی تایبەتییە کە ئەرکەکەی توێژینەوەیە لە هۆکار و سەرەنجامی ڕووداوە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی نێو جیهان، یان لە پاڵهێزی کردارە سیاسی-جیهانییەکان و هتد. بەم توێژینەوانە مێژوو دروست دەبێت – لەسەر کاغەز. مێژوو تەنیا وەک نووسراو هەیە، بە واتایەکی دی، ڕووداوە کاتێکییەکانی نێو کردەکێتی (ئەکتوالیتاس) جارێ مێژوو نین؛ گەر ئێمە واژەی "مێژوویی" بۆ ئەو ڕووداوانە بەکاربهێنین، ئەوا مەبەستمان لە کاتێکیبوونی هەر ڕووداو و ڕەوتێکی سیاسی یان کۆمەڵایەتییە.

مێژووناسی لە هەرێم، وەک هەموو بوارە زانستییەکانی دی، زۆر هەژارە. بەڵام لە نێو زانستی مێژوو خۆیشیدا توێژینەوەی مێژوویی لە یاخیبوونە کوردییەکان، یان لە بزووتنەوە ڕزگاریخوازییەکانی کورد، هەژارترینە – بە تایبەتی لە بزووتنەوەکانی دوای 1961 و مێژووی پارت و ڕێکخراوە سیاسییەکان. لە بنەڕەتدا هەتا ئەمڕۆ پ.د.ک. و ی.ن.ک. بێمێژوون. هۆیەکی ئەمە لەوەدایە کە زانکۆکانی هەرێمی کوردستان هیچ گرنگییەک بە مەئریفە نادەن، چونکە ئەکادیمییەکانیان دەرکیان بەوە نەکردووە کە زانست بەبێ زەمینەی مەئریفی بنیات

نانرێت، بۆ پێچەوانەوە ئەوان لە زانکۆکاندا زانیاری (ئینفۆرماسیۆن) کەدەکەنەوە و وەک کاری ئەکادیمی بەچاپیان دەگەیەنن، بەڵێ زانکۆکان ناتوانن ببن بە ڕێبەری هزرین و کرداری ئێستێتیکی، سیاسی، ئابووری و تەکنەلۆژی و هتد. بێگومان ئەمە واتایەکی ئەوتۆ ناگەیەنێت کە ئەکادیمیی بەتوانا کەم بن، بەڵکو ڕەوشەکە لەبەر چەند هۆیەک بەو چەشنەیە:

یەکەم، ئەقڵییەتی زانستکردنی ئیسلامی-سوننی زانستە مۆدێرنە خۆرئاواییەکان تەنیا وەک ئینفۆرماسیۆن دادەنێت و بەگوێرەی هەر بەشێکی زانستی و کایەیەک لە یەکیان دەدات (ئەمە ئەو بەرواڵەت نوێگەرایانەش دەگرێتەوە کە بەناو کەڵە گۆڤاریان دەردەکرد و هەناویان هیچ جیاوازییەکی نییە لە هەناوی بەرپرسێکی حیزبی)، هەروەها، دووەم، ئازادیی توێژینەوە نییە، بۆ نموونە پەیوەند بەمەوە دەتوانین بپرسین، کە داخۆ چی بەسەر توێژەرێکدا لە هەولێر یان لە سلێمانی بێت گەر هاتوو توێژینەوەیەکی ڕەخنەیی لەسەر "پ.د.ک" و بەمەش لەسەر بارزانی بنووسێت، یان لەسەر "ی.ن.ک" و بەمەش لەسەر تاڵەبانی! لە هاوکات پێویستە پەیوەند بە توێژینەوەی ڕەخنەییەوە ڕەچاوی تەوەری "سەبژێکتی/ بکەری" توێژینەوە بکەین، چونکە لە یەکتری جیانابنەوە. لەم پەیوەندیەدا دەبینین کە توێژەری ئازاد یەکجار کەمن، لێ پێدەچێت ئەمان خۆیان بە هەندێک بواری دی تەرخان کردبێت. بە کورتی: ئێمە دەتوانین زانکۆکان وەک پلەیەک لە سەرووی خوێندنگەی ئامادەییەوە دابنێین و ناویان بنێین "خوێندنگەی باڵا".

لەنێو کاری مێژووناسیدا یادوەری و نووسینی کەسانی کارای سیاسی ڕۆڵێکی بەواتایان هەیە. ئەمە لە دوو ڕووەوە: ڕوویەکی لاوەکی و ڕوویەکی سەرەکی. ئەو نووسینانە لە ڕووی لاوەکییەوە کەم یان زۆر پەردە لەسەر نهێنییەکان لادەبەن و بەمەش دەرفەت بە ڕوانین لە ڕەوشەکان دەڕەخسێنن، بەڵام نووسینەکان لە ڕووی سەرەکییەوە "کەرەسە"یەکی لەبارن کە دەشێت ئیشیان تێدا بکرێت: بۆ کەرتکردنیان، هەڵوەشاندنەوەیان، بەراوردکردنیان لەتەک یەکتریدا، کە ئیدی دەشێت لەم کارەوە دات و هۆکاری بڕیارە (قەرارە) سیاسییەکان، یان هۆکانی ناکۆکیی سیاسی و ڕۆڵی کەسانی نێو ناکۆکییەکان و هتد وەک سەرەنجام دەربکێشرێن، لەڕێشدا بێگومان پێویستە بە توێژینەوەی مەیدانی پاڵپشت بە ڕاستاندنیان یان پوچەڵکردنەوەیان بدۆزرێتەوە.

ئەو کەرەسانە کە ئەمڕۆ بۆ توێژینەوە لە "کۆمەڵەی مارکسی-لێنینی کوردستانی" (پاشان ناونراو بە "کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان") لە بەردەستدان، زۆر کەمن، هەروەها لە بواری توێژینەوەی مەیدانیشدا زۆر کەم کار بۆ ئەم بابەتە گرنگە کراوە. بەڵام یادەوەرییەکانی نەوشیروان مستەفا، نووسینەکانی پشکۆ نەجمەدین، یادەوەرییەکانی ئاشتی برایمە فەندی، نووسینەکانی ئیبراهیم جەلال، نووسین و دژەوەڵامەکانی مەلا بەختیار و فازیل کەریم، یان یادەوەرییەکانی ئاوات قارەمانی و هتد، کەرەسەی یەکجار پڕواتان بۆ توێژینەوە لەم بزووتنەوە بەناو مارکسی-لێنینی-ماوییە، بەمەش کەرەسەی لەبەرنەهاتوون بۆ ڕەواندنەوەی داستانەکان، چونکە کاتێک ئەو بەڕێزانە ڕووداوەکانمان لە ڕوانگەی خۆیانەوە بۆ دەنووسنەوە، ئیدی پەردەیەک لەسەر ناوەکی مەزن لادەبەن کە "کۆمەڵە"یە – "کۆمەڵە" وەک بەواتاترین بزووتنەوەی سیاسی و سیاسی-چەکداری کە لە ئاشبەتاڵی 1975 بەدوواوە تا ساڵی 1992 خەباتگێڕی سەرەکی بوو لە کوردستانی باشور. لە ئەم ڕێکخراوە سیاسییە زۆر کەم ناسراوە، بە پێچەوانەوە بە چەندین چیرۆک و داستان تەنراوە کە دەشێت فریومان بدەن. بەڵام گێڕانەوەکانی ئەو بەڕێزانە، داڕشتنی ڕوانگەی خۆیان و دژە وەڵامە توندەکانیان، بە تایبەتی ئەو کەسانەی کە لە ئاستی باڵای بەرپرسیاریدا بوون، وا دەکەن کە سەرجەمی حیکایەت و داستانەکان لەکاربکەون، بەڵێ ئەوان تەنانەت ئەفسانەیەتی خۆیان لەکاردەخەن – ئەوان کە بۆ ئێمەومانان هەمیشە "ناو" بوون و پێیان هەشسام بووین: بە بزۆوییەکانیان، بە خەبات و ئازایەتییان، کە دەماودەم بەمان دەگێڕانەوە. ئێمە ئەوانمان وەک کەسانی ئەفسانەیی، وەک دیپلۆمات و سیاسیی بەواتا پێشبینی دەکرد. بەڵام کاتێک ئەوان خۆیان بوێرانە دەنە گۆ، ئیدی گەر تەنانەت هەوڵ بدەن چییەتیان و کردارەکانیان بشارنەوە، هەشتا هەر پەردەیەکی ئەستوور هەڵدەدەنەوە و لە تەک خۆیاندا دەمانبەن بۆ نێو خەباتی ژێرزەمینییان لە شار و خەباتی چەکدارییان لە "ئۆدیو" – "ئۆدیو"ی پڕمەترسی کە لە شار ڕۆمانتیکیانە پێشبینیی دەکرا و لە بنەڕەتدا تا ڕادەیەک هەر ئەم ڕۆمانتیکەی "ئۆدیو" بوو کە لاوانی لەژمارەنەهاتووی بەرەو نەمان برد.

بەگشتی خوێندنەوەی نووسینەکانی ئەو بەڕێزانە، ئەوجا ڕەچاوکردنی ڕوانگەکانی خەباتگێڕانی بەئەزموون، دەمانگەیەنن بە هەندێک تێڕوانینی کرۆکی سەبارەت بە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کوردی بەگشتی و "کۆمەڵە" بەتایبەتی. تێڕوانینەکان بریتین لە:2015

١) بزووتنەوە "ڕزگاریخوازی"-چەکدارییەکەی 1961 هەنگاوی بەئاگای

ڕێکخراوێک نەبوو کە لە کات و شوێنی گونجاودا خەباتی چەکداری بەربخات، بەڵکو کێشەکە بەهۆی "یاخیبوونی ئاغاکانەوە" تەقییەوە: یاخیبوون لە یاسای ڕیفۆرمی کشتیاری کە حکومەتی ئێراق دەریکرد، پاشان سەرۆکی پ.د.ک.، مەلا مستەفای بەرزان، چوو بە هانای ئاغا یاخیبووەکانەوە و پێکەوە کەوتنە شەڕکردن لەدژی حکومەتی ئێراق. ئەم هەڵوێستەی سەرۆکی پ.د.ک. خودی پارتەکەی سەغڵەت کرد کە پاشان سەرکردایەتییەکەی بە ناچاری داوای لە ئەندامانی خۆی کرد بدەنە شاخ و لەدژی حکومەتی ئێراق بجەنگن. لێ ئێمە لەم ڕەوشەدا دوو شێوەی هەڵوێستی سیاسی دەبینین کە لەکاتی مەلا مستەفای بەرزانەوە تا ئەمڕۆ بەردەوامە: یەکێکیان بێباکانە لە دەمارگیریی خێڵەکێتییەوە دەکەوێتەوە و ب□قییەکەی دیکەی کۆمەڵ لە هەر سەرەنجامێکەوە دەگلێنێت، ئەویدیکەیان تێوەگلێنراوە.

مۆرکێکی کرۆکیی ئەم تێوەگلێنراوە ئەوەیە کە لە زۆر ڕووەوە بەرانبەر کەسانی شارنشین توندڕەوە، لێ بەرانبەر گوند و خێڵەکێتی حەزەرمەند و سڵەمیوەیە: بۆ نموونە هەرگیز بوێریی نەبووە و نییە بۆ یەکلاکردنەوەی ئەو دژبەریانە کە خۆی لەژێر دروشمەکانی پێشکەوتنخوازی و شۆڕشدا زەقیکردوونەتەوە یان بەردەوام جەختی لێکردوون. ڕوونتر ببێژین: چۆن کاتی خۆی مەلا مستەفای بەرزان بێباکانە بڕیاری بۆ بەهاناچوونی ئاغاکان دا و بێ چەند و چوون کەوتە شەڕکردن لەدژی حکومەتی ئێراق، ئەوجا سەرکردایەتی پ.د.ک چۆکی لە بەردەم ویستی ئەودا دادا، ئەمڕۆش مەسعودی مەلا مستەفای بەرزان بێباکانە سیاسەت دەکات، لێرەشدا "یەکێتی" و "گۆڕان" سووک و ئاسان دەبن بە پاشکۆی هەر هەنگاوێکی ئەو.

بە هەر حاڵ، بە دەستپێکردنی بزووتنەوە چەکدارییەکەی 1961 شار بەتەواوی کەوتە ژێر ڕکێفی خێڵەکێتی و ڕەفتارە گوندی-ترادیسیۆنییەکانەوە - شار کە بەهۆی دامەزراوە دەوڵەتییەکان و جووڵەی ئابوورییەوە، نێوەندێکی بزێوتر و گەشبینتری ژیان بوو لە نێوەندی گوندی. ئێمە لەم پرسەی دەستپێکردنی خەباتی چەکداریدا هاوکات ژێرکەوتنی ئاگایی سیاسیی دەبینین: ئاخر گەر پەیوەندییەکانی پارتێک لەتەک دەسەڵاتی ناوەندیدا گرژیان تێکەوت، پاشان پارتەکە بییەوێت بە هەر شێوەیەک بێت درێژە بە خەباتی سیاسی بدات، ئەوا ئەم هەڵوێستە نیشانەی ئاگایی سیاسییە، بەڵام گەر مەکتەبی سیاسیی پارتەکە تەسلیمی ویستی سەرۆکە شەڕکەرەکەی بوو، ئەوا ئاگاییە سیاسییەکەی لەکاردەکەوێت، ئەمەش بە سەرەنجامێکی ستەمەوە: ئێستا لای خەڵکیش هەست و سۆز سەروەریی بەسەر ئاگایی سیاسیدا وەردەگرن، کە ئیدی هەزاران کەس بە دروشم دەچن بە پیر مەرگەوە.

لەم ڕوانگەیەوە ئاگایی دانیشتوان لە شار هێندە کەم و تایبەت شکۆفەی کرد کە چیدی نەیدەتوانی کاریگەری لەسەر گوند بنوێنێت، بە پێچەوانەوە کوردەکانی ئێراق بەگشتی لە ساڵی 1961 بەدواوە بەردەوام "پتر" خێڵەکیزە بوون (ئەوە سەرباری تەنینەوەی خانوو و پۆشاکی مۆدێرن، یان ئامرازە تەکن□□ژییەکان و ئەدەبیاتی بیانی).
گرنگترینی ئەو فاکتەرانە کە کاریگەریی ستەمیان نواند، بریتی بوون لە: ئەقڵییەتی ئیسلامی-سوننی کە لە سەرکردایەتیی پ.د.ک.دا باڵادەست بوو، مارکسیزم-لێنینیزمی وەک ئەتەکێت بە بەرۆکی پارتەکەیدا هەڵواسی، واتا تەنیا کاری بە ئیفۆرماسیۆنی کۆکراوە دەکرد، بۆیە نەیدەتوانی میراتێکی گونجاو لە ڕووی ئەدەبیات و پراکسیسی ئاگامەندانەی سیاسییەوە بۆ هەر نەوەیەکی دیکەی سیاسی بخاتەوە، بە پێچەوانەوە مێنتالێتیی ئاستگەریی ("پێگەیەک بۆ خۆم مسۆگەر دەکەم و توند دەیگرم") درێژەی پێدرا. فاکتەرێکی دی ئەوە بوو کە شارنشینان و شارییەکان بە زۆرینەی هۆشمەندانی ئەدەبیشەوە چۆکیان لە بەردەم سەروەرانی خێڵەکیدا دادا، بەمەش خێڵەکێتی لەنێو بزووتنەوەی (بەناو) ڕزگاریخوازییەوە پتر دەسەڵاتی خۆی بەسەر شارنشینانیدا بەهێز کرد.
ئاخر سومعەی گەورەتر بوو بوو. ئەوجا ئەم ڕەوشە پێکەوە لەتەک خۆزگەی قوووڵی کوردەکاندا بۆ سەرکردەیەکی بەهێز بوون بە هۆیەک کە سەرۆک خێڵان یان ئاغایان وەک بەرپرسی عەسکەری، ببن بە مایەی شانازیی خزمانی دوور یان نزیکیان لە شار، بەڵی خزمان خۆیانیان پێوە بابدەن (ئەمە بۆ نموونە لە شارێکی وەک سلێمانی تەنانەت لە گەڕەکی "عەقاری" یان درەنگتر لە گەڕەکی "تویمەلیک" دەبینین. خوێنەر دەتوانێت خۆی لە شار و قەزا و ناحییەکانی دی نموونە وەربگرێت). سەرەنجامی ئەو بەدڕەوتە ئەوەیە کە ئەمڕۆ تا ڕادەیەکی زۆر ئاگایی ناوەرۆکبینی ترادیسیۆنی لەکارکەوتووە و "رواڵەتگەرایی"یەک جێی گرت□وە کە سواڵکردن یان تەنانەت دزینی بەلاوە ئاساییە، بەڵی تەنانەت وەک "فەزیلە" دەیانبینن□ت.

بێگومان دیاردەی سواڵکەری، واتا دەستپانکردنەوە، مۆرکی سەرجەم گەلانی موسڵمانە، بە تایبەتی مۆرکی موسڵمانانی سوننەم□زب□، کە دەستیان بۆ بەرهەمە هۆشەکی و ماتەرییەکانی خۆرئاوا گرت□وە، بێشەرمانە وەریاندەگرن و بابین□تی بە خۆ تایبەتیان لێ چێدەکەن. لێ ئەمڕۆ ڕەوشک□ لای کوردەکانی هەرێم لەوە تێپەڕدەکات، ئەمڕۆ مرۆ سووک و ئاسان، دووپاتی دەکەینەوە، مرۆ هەروا سووک و ئاسان "کتێب" دەنووسێت و ڕایدەگەیەنێت گۆیا بە مێتۆدێکی نوێ نووسیوێتی، بەبێ ئەوەی بزانێت کە دەبێت بەدووی ئەوەدا یەکسەر ڕوونی بکاتەوە، ئەو

مێتۆدە چییە و چۆن بووە بە ڕێبڕینی هزریی ئەو؛ کەس هەر لە خۆیەوە “گۆڤار” یان “ڕۆژنامە” دەردەکات، “خانوو” دروست دەکات، “خۆراک” لێدەنێت، “کەناڵی تەلەڤیزیۆن”ی دادەمەزرێنێت یان دەبێت بە “میدیاکار”، بە “پەرلەمانتار” و هتد.، بەبێ ئەوەی پرسیاری کردبێت: گۆڤار چییە؟ خانوو چییە؟ میدیا چییە؟ خۆراک چییە؟ و هتد. نەخێر، مرۆ بۆ ئەو مەبەستانە هەموو بەرهەمێکی خۆئاوایی بە تایبەتی لە ئینتەرنێتەوە دادەگرێت، ئەوجا دوای تەواوکردنی ئەو کارەی ڕەحەتبوونە سۆسیالەکەی (سۆسیال-ئۆرجازمەکەی) خۆی پێشانی هەمووان دەدات. لێرەوە ڕووندەبێتەوە کە بۆچی ئەمڕۆ “پرسی فۆرم” یەکێکە لە قووڵترین تەنگژەکانی کوردانی هەرێم: لە توێژینەوەی زانستیدا کە توێژینەوەکان بەزۆریی ڕێکخستنی پاڵیەکیین نەک فۆرمێنراو و تێیدا توێژەر دەربکەوێت، لە تەلارسازیدا کە خانوو و تەلارەکان دەردراوی هۆشێکی ئێستێتیکیی ئازاد نین، بەڵکو کۆلاژ و کۆپیی ڕاستەوخۆن، بە تایبەتیی کۆپیی تەلارسازیی دوبەیین کە ئەو خۆیشی بەرهەمی خۆرئاوایە، لێرەشدا دەشێت هەست و سۆزی چڵێس بەرهەمی قێزەوەن بخەنەوە (بۆ نموونە بینا نوێکەی شارەوانی لە سلێمانی).

2) بڕێک لە نەوەی نوێی “کوڕان”ی شار لە میانەی خواستی ڕزگاریخوازی و بزووتنەوەی چەکداریی کوردیدا پتر بە هزری چەپ بارگاوی بووبوون، ئەوجا ژمارەیەکیان هەوڵیان بۆ کرداری سەربەخۆی سیاسیدا و خۆیان لە “کۆمەڵە”دا بینییەوە – بێگومان نەک “دامەزراند”، چونکە کەسەکان کە بە هزری چەپ بارگاوی بوون، پتر تاقم تاقم خڕبووبوونەوە: زۆرینەیان دەستە دەستە لە کاتی ناکۆکیی جەلالی-مەلاییەوە دۆست و برادەر بوون یان لانی کەم یەکدیان دەناسی. لەم ڕوانگەیەوە “کۆمەڵە” وەک ڕێکخراو تا دوای ئاشبەتاڵ وجودی نەبوو. بە هەر حاڵ: کاتێک خەباتگێڕانی بارگابوو بە هزری چەپ خۆیان لەنێو “کۆمەڵە”دا بینییەوە، ئەوان ئەوپەڕی ترادیسیۆنی بوون، واتا ئەوان هێشتا کوڕانی باوانیان بوون کە وەک “خەمخۆر” و “لەخۆبوردوو” دژی چەوساندنەوەی نەتەوەیی “و” چینایەتی (!) هاتنە مەیدانەوە، یان هێشتا ئەوەندە باوکسالار بوون کە بە گۆرانیی وەک “شیرین شیرین، ئەی کچە کوردی نازەنین!” هەوڵیان دەدا ڕەگەزی مێینە بۆ خەباتەکەیان ببنەوە.
ئەوان نەیاندەزانی کە کەسانی ترادیسیۆنی ناتوانن چەپ بن، چونکە وەرگرتنی ڕوانگەی چەپ هەڵوێستێکی س□ بژێکتییە (بکەرییە)، کە بەدووی هەڵوەشاندنەوەی کەسێتیی سۆسیۆکولتووریی خۆدا دێتەئاراوە و ئاگامەندانە ڕەوشەکان دەسەنگێنێت و ئەوجا بەرانبەریان هەڵوێست

وەردەگرێت. بەڵام، ئەوان لە ناخدا لە "کاژیکەکان" کاژیکتر بوون، هەندێ نەبێت کە بوێریی ئەوانیان نەبوو بە ئاشکرا پرسی نەتەوەیی بخەنە نێوەندی خەباتیانەوە. ئەمە لێرەدا دوو شێوازی جیای هەڵوێستمان هەیە: یەکێکیان خزانە بە ژێر کارگەریی بزووتنەوە چەپەکانی وڵاتانی دی کە تەنیا دەنگدانەوەیان بە خەباتگێڕانی "کۆمەڵە" دەگات، لێرەشدا ترادیسیۆنیبوونی خەباتگێڕان وا دەکات، کە ئەوان هەندێک تێڕوانینی هزرمەندانی یاخیی خۆرئاوایی یان "ماو تسی تۆنگ" پتر بە مەبەستی سیاسی وەربگرن و بە شێوەی جیا بیاندەنەوە، بە نموونە لە گۆڤار یان ڕۆژنامەدا. بەڵام هەڵوێستەکەی دی سەبژێکتبوونی خۆیە کە وەک چەپ سەرجەم پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکان دەبینێت و دیارییان دەکات، ئەوجا دەشێت (واتا مەرج نییە) ببپەڕێتەوە بە کرداری سیاسی. بۆ نموونە "ئۆجئالانیزم". ئەمە یەکێکە لەو هۆیانەی کە بۆچی خەباتگێڕانی خۆبینییەوە لەنێو "کۆمەڵە"دا پێش ١٩٧٠ و ئەوجا لەم کاتە بەدواوە تا ١٩٧٦ پێیان نەکرا هیچ بەرهەمێکی تیۆری بخەنەوە، یان سۆسیۆلۆگییەکی خەبات ئاوەڵا و پیادە بکەن، بەمەش مۆدێلێکی نوێ بە خەباتی گەنجان بهێننە پێشەوە. ئاخر دەبێت سەرەتا هزرین هەبێت کە لە دەڤەری خەبات جیانابێتەوە، واتا لە توێژینەوەی مارکسیستیانەی خێڵەکی کوردەواری لە شار و گوند.

هاوکات خەباتگێڕانی "کۆمەڵە" خزابوونە نێو گێژاوێکی ستەمتری سیاسییەوە کە لەوولی دان و نەیهێشت هیچ نەبێت وەک کەسێ ترادیسیۆنییە هەمواربەوەکە ڕێگەی خۆیان لە سیاسەتدا بگرنە بەر: شێخایەتی. لە بنەڕەتدا شێخایەتی ڕووی لە دەروون دەکرد و خۆی لە پەیوەندیی شێخ-موریددا دەبینییەوە، لە وەک میراتێکی ئاشنا بە تایبەتی لە لایەن بەچکە شێخەکانی نێو کوردایەتییەوە کرا بە مۆدێلی سیاسەتکردنی کوردی لە ئێراق و پاشان لەوەی مافیای سیاسیی نێو کوردایەتی هێنرایەگۆڕێ کە تا ئەمڕۆ باڵادەستە. ئەم مۆدێلەی شێخ-موورید بە تایبەتی لە لایەن شێخزادەکەی تاڵەبانەوە، واتا لە لایەن جەلال تاڵابانییەوە، سووک و ئاسان درێژەی پێژەی پدرا، بەمەش هێدی هێدی لەنیو "کۆمەڵە"دا بەرهەمهێنرایەوە. بەبێ هیچ گومانێک گەر سەرەتا کۆمەڵەییەکان خەباتگێڕی بەپەرۆش و لەخۆبوردووی شارنشین بوون، هەروەها ڕێزی نەریتی هەمواربەوە و بزاوتووی نێو شاریان گرتبێت، ئەوا تێوەگلانیان بە شێوازی سیاسەتکردنی شێخانەوە کاریگەریی ستەمی لەسەر ڕەفتار و بیرکردنەوەیان بەجێهێشت.

3) ئاشبەتاڵ بوو بە هۆی نەهامەتییەکی گەورە بۆ کورد، بەڵام لە تەک

ئاشبەتاڵدا تەمێک ڕەوییەوە:
دەسەڵاتی بنەماڵە. بۆ نموونە لە شارێکی وەک سلێمانی (خوێنەر دەتوانێت خۆی نموونەی قەزا و ناحیە و شارەکانی دی وەربگرێت) ژمارەیەکی کەم گەنج (ئەمە ما□□ی تەوسە) بزێوتر بوون و جار جار دوای کۆڕێکی ئەدەبی بە سپۆنتان (عەفەویانە) خ□ پیشاندانیان ئەنجام دەدا. هێندەی نەخایاند بۆمبێک بە گوێیاندا تەقییەوە: ناوی "کۆمەڵە"، کە زۆر کەسی ڕاچڵەکاند و کەمینەیەکی زۆر بچووکی بزێوتر کرد. بەڵام ئەوە بەتایبەتی گەنجانی زانکۆیی و ئامادەییەکان بوون کە بۆ نێو باوەشی "کۆمەڵە" خزان نەک کاسبکاران و "ڕەنجدەران" و هتد. ئەمان زۆر کەم بەپیر بزووتنەوەکەوە چوون. هەر چۆنێک بێت، "مارکسییەت" دوای ئاشبەتاڵی 1975 بوو بە مۆدە، لێرەشدا لاوازیی هۆشی کۆمەڵەییەکان نەیدەتوانی بەهای نوێ بە خەباتگێرە لاوەکان بدات، بەڵکو هەر ئەوەندەی پێدەکرا کە جرپنانە هەوڵ بدات گەنجان بۆ خەبات ڕابکێشێت. بەڵێ، دوای ئەوە کە مارکسییەت بوو بە مۆدە، ئیدی لە شارەکاندا نەک "مۆرالی خەباتگێڕ"، بەڵکو ڕەفتاری سایکۆلۆژییانە بوو بە باو، بۆ نموونە بەدڕەفتارێکی وەک "ل□□دان" بوو بە فەزیلەیەک و لەبریی دانوستاندن دانرا: "ف□□ان زۆر زیرەکە، بینیت لە کۆڕەکەدا چۆنی لێ دا؟"، واتا مر□ق ن□ریتی دانوستانی نەدەناسی، بەڵکو هەر لە سەرەتاوە، بۆ نموونە لە چایخانەکە یان ل□ نێو کۆڕە ئەدەبییەکەدا، خۆی ب□ ل□□دانێک لە کەسی ئاخف□ر یان کۆڕگر مەڵاس دەدا. بەم شێوەیە جرپنی و دەمەوەری و سەرەڕۆیی بوون بە مۆرکی خەباتگێڕانی نوێ و بەوەش کاریگەریی نێگەتیفیان لەسەر نەوەکانی دی نواند. بەڵێ "کۆمەڵە" کە دوای ئاشبەتاڵ بوو بە بزووتنەوەیەکی سیاسی، ل□ بەر ئەوەی ژمارەیەک چالاکوانی ترادیسیۆنی لە ئاستی سەرەوەیدا بوون و کەمترین توانستی پەروەردەی خەباتگ□□یان نەبوو، ئەوا بوو بە حیزبی شەهیدان، بوو بە حیزبی ئەو گەنجانە کە زۆر جار بەهۆی هەڵپەی دەرکەوتنەوە دەگیران و حوکم دەدران یان لە داردەدران، یان لە نەزانییەوە لە شەڕدا دەکوژران.

ئەوجا خەباتگێڕانیش کە ل□ نێو "کۆمەڵە"دا بوون، یان لە دەوری کۆبوونەوە، یان هیچ نەبێت هاوسۆزییان بۆی هەبوو، زۆر ناتەبا و بە یەک نەساز بوون. کەسانی کۆمەڵەیی هەبوون کە بەناو ئاتێئیست (مولحید) بوون، یان ل□ نێویاندا ئەوانەش هەبوون کە بەردەوام خۆیان بە وشەی نەگونجاو یان تەنانەت بە جنێو بەرانبەر خودا و پەیامبەری ئیسلام دەردەبڕی (ئەمە بەڕاستی یەکێکە لە فاکتەرەکانی بەهێزبوونی ئیسلامی سیاسی)، هەروەها کۆمەڵەیی هەبوو کە سەری بچووایە نوێژی نەدەچوو. کۆمەڵەیی هەبوو کەشخە و فیزدار بوو، هینی دیکەش هەبوو

ڕەنجدەرانە هەڵکەوتبوو. کۆمەڵەیی هەبوو فێڵبازی خۆپارێز بوو لە هەر گێچەڵێک، کەسانی دیکەشی تێدا بوو کە لە ساویلکەیی و نیازباشییانەوە زوو ئاشکرا دەبوون و تێدا دەچوون. هەروەها کۆمەڵەیی هەبوون کە کوڕی دەوڵەمەند نەبوون، کەواته خاوەنی سامان و ئۆتۆمۆبیل نەبوون و بەمەش دەسوێژێکی خوازراویان بۆ مێبازی نەبوو، بەڵکو ئێستا مارکسیزم و خەمخۆریی بۆ هەژاران دەسوێژی نزیککەوتنەوەیان بوو لە کیژان. ئەوجا هەر لە دەوری ئەم بزووتنەوە پشکوتووە کەسان هەبوون کە لە شار خۆیان وەک چەپی شۆڕشگێر دەردەخست، لێ ڕووی دەدا کە هەڵپەی دەسەڵات بییان بات بۆ گوند و لەوێ بە شێخایەتی بکەونە چەوساندنەوەی جوتیاری کورد. هەرچۆنێک بێت، ئەمانە سەرباری هەموو مۆرک و تایبەتمەندییە مرۆڤییەکان بریتی بوون لە پێکهاتەی بزووتنەوەیەک کە ڕێگەی خەباتی لەنێو خۆی و هاوکات لەنێو پەیوەندییەکی سیاسیانەی گەورەتردا (ی.ن.ک.دا) بەرخست و دوای ئاشبەتاڵ بوو بە بزووتنەوە ڕزگاریخوازییە سەرەکییەکەی کوردستانی باشوور: ڕێکخراوێک کە داستانی تۆمارکرد و شکستی ه□□نا، زۆرینەی گەلی بۆ خۆی بردەوە، لێ پاشان سووک و ئاسان لەنێو جەلاییەتدا توایەوە- توێنرایەوە.

4) خەباتگێڕی چەکداری "کۆمەڵە" بە ڕۆمانتیکی پێشمەرگە دەژیا، واتا ڕۆمانتیکی ئەو قارەمانەی گەل کە پێش بە مەرگ دەگرێت تاکو گەلەکەی لە ستەمی بێگانە رزگار بکات. بەڵام ئەم قارەمانە بەدەر بوو لە ڕاهێنان و دیسپلینی سەربازی، لە بنەڕەتدا وشەی سەربازی بەلاوە شورەیی بوو، چونکە تەنیا سۆزمەندانە وشەکەی وەرگرتبوو – لە کیینەوە بەرانبەر دەوڵەتی مەرکەزی. تەنانەت ئەو گەنجانەیان کە نێرران بۆ لوبنان یان لیبیا تاکو ڕاهێنانی سەربازی بکەن و فێری شەڕکردن ببن، لە تەمەڵیی خۆیانەوە شکستیان ه□□نا ("کاکە، خۆ من عەسکەر نیم بەیانی زوو لە خەو هەستم!"). ئاخر کۆمەڵەییەکانی سەرەوە هەرگیز دیدێکی گشتگیریان نەبوو کە لە هەر هەنگاوێکی سیاسیدا کارا ببێت و بتوانێت بە ئەرگومێنت هەر ئەندامێک بە گوێرەی توانست و پەروەردەی هونەری و تەکنیکی، یان پیشەی دەستی، چالاک بکات، ئەمە بێگومان تەنانەت بۆ چەکەمەنی (ڕەنگە هەندێک بەڕێزی "کۆمەڵە" پێکەنینی بەم تێڕوانینە بێت). ل□□□دا پرسیار ئەوەیە، ئایا ئەو بەڕێزانە کە بەرپرسی بال□ای بزووتنەوەکە بوون، ئیشیان چی بوو لە سەرکردایەتیدا؟ لە بنەڕەتدا "لە سەرەوە" ئەقڵییەتی "ئاستگەرا"ی کوردی وروژابوو، بەمەش هەموو پەیوەندییەکان شێوا بوون، خودی کەسەکان پەشۆکابوون و لە ناکۆکیی کەسیی و پۆستەوە گلابوون. ئەمەش شۆڕدەبۆوە بۆ خوارەوە بۆ لای

پێشمەرگەکان – ئەو بێچارانە!

هەڵە دەبێت گەر تەنیا لەم ڕووەوە پێشمەرگایەتی بنرخێنین. ئاخر ئێمە لێرەدا خۆمان لە بەردەم پرسیاری دەسەڵاتدا دەبینینەوە، کە تێگەیەکی فراوانە. لە بنەڕەتدا هەموو هەڵچوونێکی مرۆڤیی بەنێو دراوە کولتووری و سیاسی و ئابوورییەکاندا بەدەستهێنانی دەسەڵاتە. مرۆڤ لە هەموو ساتێکی ژیانیدا دەیەوێت دەسەڵاتدار بێت: وەک کاسب لە کرداری فرۆشتندا، وەک مێرد، وەک ژن، وەک ئەکادیمی و هتد. وەرگرتنی بڕوانامە گەیشتنە بە شێوەیەکی دەسەڵات. کەواتە بزووتنەوەی رزگاریخوازیش لەم پرنسیپە مرۆڤییە بەدەر نییە. خەباتگێڕان کە بە نهێنی خۆیان رێکدەخەن، ئەوا بەم ڕێیەوە بە شێوەیەکی دەسەڵاتی ڕەوانی (مەعنەوی) و تەنانەت ماددی (بۆ نموونە چەکهەڵگرتن یان توانستی ئیختیال) دەگەن کە جیایان دەکاتەوە لە باقییەکەی کۆمەڵ.
لە ناخی هەموو خەباتگێڕێکدا شانازییەکی یان تەنانەت فیزێکی لەڕادەبەدەر سەرهەڵدەدات و گەر بۆی بلوێت بەئاشکرا پێشانی هەمووانی دەدات، لەم پەیوەندییەشدا "پێشمەرگە" دەسەڵاتدارێکی زۆر تایبەتە، چونکە خۆی وەک بەرجەستەی ئەو پێشبینییە ئەندێشەییە دەبینێت کە لە ناخی هەموو تاکێکی ئەو گەلە چەوساوەیەدا هەیە: ئەم ئێستا تەنانەت بە "لەش" پێشمەرگەیە، بەمەش ئەم ئێستا جیاوازە لە هەڤاڵانی گەڕەک و فێرگە، لە فەرمانبەران، لە پزیشکان و بەڵێندەران و هتد. ئەو سەربەستە! ئەو بەربووە لە پابەندیی خێزانی! ئەو بەنێو چیاکاندا لە گوندەوە بۆ گوند جەولە دەکات، بە چەک دەست لە دوژمن دەوەشێنێت. بەڵام هەڤاڵان لە شار بەترسەوە دەژین، خەریکی دابینکردنی گوزەرانیانن، هەندێک جار گەڕمز ساز دەکەن یان ڕەنگە هەندێک شەو بە ترسەوە بڕۆن بۆ مەیخانەیەک تاکو مەی بنۆشن و کەمێک سەریان گەرم بکەن. لە بنەڕەتدا ئەوی پێشمەرگە دەخوازێت هەڤاڵان و خزمانی پێی هەشسام بن، ئەو پێشبینی دەکات کە هەڤاڵانی لەکاتی پیاسەکانیاندا باسی دەکەن، یادیدەکەنەوە، تەنانەت ڕەنگە ئیرەیی پێبەرن. ئاخر ئەم توانیویەتی کەس و کاری جێبهێڵێت و تەنانەت بە خاتری گەل بییانخاتە مەترسییەوە. ئەوجا کاتێک هەڤاڵانی شار تەنیا ناوی "مامە" و "کاکە نەوە"، "جەبار فەرمان" و "مەلا بەختیار"یان بیستووە، ئەو بە پێچەوانەوە دەرفەتی هەیە لەگەڵیان دابنیشێت، یان لایەنی کەم لە نزیکەوە بییان بینێت!

5) مرۆڤی کورد بەگشتی خۆی هەمیشە لە بەرهەڵستیدا دەبینێتەوە: ئەو هەرچییەک بکات، سنوورێک بە دەوری ئەو شتەیدا دەکێشێت و ئامادەیە

هەموو شێوەیەکی بەرهەڵستی بە پاراستنی ئەو سنورەی بەگەڕبخات: لە چەکەوە تا وشە و ڕەفتارە ساختەچییەکانی ماچ و پاشقول. ئەو دەشێت خەریکی نووسین یان شێوەسازی یان تەلارسازی بێت، یان دکتۆرایەک لەسەر هەزانقانێک بنووسێت، یان لە ڕەفتاری کۆمەڵایەتیدا "چاکی"ی خۆی پێشانی هەمووان بدات و هتد. لێ گرنگ ئەوەیە کە هەر یەکەی ئەو چالاکییانە یان داواکارییانە سنووری ئەون و نابێت هیچ کەس بیانبەزێنێت، کەواتە نابێت ساغبکرێتەوە کە داخۆ ئەو نووسەر بێت یان نەبێت، هونەرمەند بێت یان نەبێت، تەلارساز بێت یان نەبێت، ئەو کەسە چاکە دەسەزە بێت کە پێشانی هەمووانی دەدات یان لە بنەڕەتدا ئەوە نەبێت. هیچ بە گوێیدا ناچێت. ئەمە هۆکارێکی بەهێز بوو بۆ کێشە نێوخۆییەکانی کۆمەڵییەکان کە وای دەکرد کەس "ئەوەیدی نەخوێنێتەوە". لێرەشدا "مامجەلال" وەک چارەسەری ئەو دۆخە زیتبۆوە(بێگومان دوای کوژرانی عەلی عەسکەری، ئاخر حەددی چی بوو لە بەردەمی ئەودا دەنگ بەرزبکاتەوە و گۆچان بووشێنێت!).

جەلال تاڵەبانی لە بنەڕەتدا زیتکرایەوە و هەموو پێی ڕازی بوون. کەواتە سەرلەنوێ گوندییەکی خۆڕخواز وەک چارەسەر وەرگیرا و زۆرینەی شارنشینان خۆیان خستە ژێر ڕکێفییەوە. بێگومان ڕاستە کە تاڵەبانی هێزێکی نەبوو، بەڵکو کوڕێکی تەکیەی تاڵەبان بوو! لە ئەمیش لەنێو پەیوەندیی خێڵەکییانەی گوندییەوە پێگەیشتبوو، هەندێ نەبێت کە مۆرکە کەسییەکانی خۆی پێکەوە لەتەک نەریتی گوندییانە و شێخگەریدا هێنابووە نێو سیاسەتەوە: گەنجێک کە تەنیا لەبەر ئەوەی بەچکە شێخ بوو، ئەوا زوو لە "قوتابیان"دا پێگەی سیاسیی پێدرا (کەواتە نەک لەبەر بلیمەتی!)؛ هەروەها گەنجێکی چەقاوەسوو بوو کە بەشی یاسای لە زانکۆ تەواوکردوو، لەگەڵ ئەوەشدا لە دەروونەوە هێشتا هەر گوندی بوو و تا سەر ئەوها مایەوە؛ پیاوێکی گەنج کە پێشتر خۆسەپێنانە هاتبوو بۆ نێو سلێمانی، ئەوجا بڕێی سەرجەم کەڵە پیاوانی ئەو باڵە سیاسییەی دایەوە کە تەوەرێکی ناکۆکییەکەی شەستەکان بوون: باڵەکەیان ناو نرا "جەلالی!" نەک "ئیبراهیمی!". بە هەر حاڵ، مام جەلالی گوندی، کوڕە شێخێکی ناودار و خاوەن پشت و پەنا، بەسەر کۆمەڵییەکانەوە زیت بۆوە و لەسەر ڕێسای شێخایەتی هەندێی دی بچووکی کردنەوە و کردنی بە پاشکۆی خۆی، ئەوەش بە چەشنێک کە ئیدی لەتەک پەککەوتنی جەستەیی و سیاسیی خۆیدا هەموویانی سەرگەردان کرد.

6) بەبێ دانوستاندنی "ئاسۆی ئەزموون" و "دەسەڵات" توخمێکی کرۆکی لەم پەزلەی خەباتی "کۆمەڵە"دا نوقسان دەبێت. "تەسکی یان فراوانیی

ئاسۆی ئەزموونە کەسییەکان" دەشێت بۆی دەسەڵاتی کەسیی دیاری بکەن. ئەو خەباتگێڕانە کە لە ئەوروپا یان ئەمەریکاوە بە نێو بزووتنەوەکە دەگەڕێنەوە، بە حوکمی ئەزموونەکانیان "تەنیا بە ناو لەتەک خەباتگێڕانی نێو وڵاتدا یەکدەگرنەوە، وەکو دی لە گشت ڕوویەکەوە لە ئەوان جیاوازن". ئەزموونی هەمەلایەنی، شارەزایی لە زمانێکی خۆرئاواییدا و بەمەش لە کولتوورەکەیدا، ئەوجا بەرینبوونی ئاسۆی بیرکردنەوە، ئەمانە پێکڕا بڕێک دەسەڵاتی زۆرتر دەدەن بە خەباتگێڕانی گەڕاوە بە نێو بزووتنەوەکە. بەبێ هیچ گومانێک، بەدەر لە ڕابوردووی سیاسییان کە جێیان بە مسۆگەر دەکات، بە "موهیمتر" دادەنرێن. هەموو ئەو کەسانە، تەنانەت خوێندکارانی وڵاتێکی وەک ڕۆمانیا، کە لە ئەوروپاوە سەردانی کەس و کاریان لە وڵات دەکرد، لە لایەن دانیشتوانەوە وەک "موهیم" دەبینران.
بەڵام گەرەکە لەم پەیوەندییەدا هەندێک پرسیار بوروژێنین: ئایا ناشێت خەباتگێڕانی بە وڵات گەڕاوە کە دیدێکی ئۆبژەکتییانەی فراوانتریان بۆ کێشە سیاسییەکانی وڵات هەبوو، ستراتیژییەکیان هەبووبێت بۆ رابەرایەتیکردنی بزووتنەوەکە؟ ئایا ناشێت بەهۆی "لە-ئەوروپا-بوونیان"ەوە، واتا گریمانەکردنیانەوە وەک "موهیمتر"، دەرفەتیان لای گەنجانی "کۆمەڵە" بۆ ڕەخسابێت پتر هێز پەیدا بکەن، ئەوجا هەوڵیان دابێت تێڕوانینە سیاسییەکانیان بەدیبهێنن و لە روانگەی خۆیانەوە سنوورێک بۆ سەرجەم ناکۆکییەکان دابنێن یان لایەنی کەم لە سەرەوە کپیان بکەن؟
سەرەڕای ئەوە گەرەکە لەم پەیوەندییەدا خۆمان بە هەندێک پرسیاری دیکەوە خەریک بکەین: ئایا خودی کەسەکان کە لە ئەوروپاوە گەڕابوونەوە، کێ بوون؟ ئایا ئەوان هەرگیز بە ڕاستی لە ئەوروپا ژیابوون؟ ئایا توانیبوویان بە ڕەخنەی هزر و ڕەفتاریان گۆڕان بە جیهاندیدی و ڕەفتاری دیکە بدەن؟ یان ئایا ئەوان تەنیا پیاوانی خەمخۆر و کۆکەرەوانی زانست بوون؟ ئاخر ئاشکرایە خۆبینینەوە لە وڵاتێکی ئەوروپیدا واتای ژیاندنی ژیان نییە لە ئەوروپا. بەبێ بوێری بە خەریکبوونی ڕەخنەیی بەخۆوە هەرگیز دەرفەت بە کرانەوەی خۆیی بە کولتوورانی دی ناڕەخسێت.

7) کۆمەڵە خاوەنی دیپلۆماتی نەبوو. دیپلۆماتی توانستی هۆشێکە کە پەیوەند بە پراکسیسەوە گێڕراوە، ئەوەش بۆ: توێژینەوەی قووڵی لۆگیک و فەلسەفەی زمان، هونەری ئەرگومێنتهێنانەوە و دانوستاندن، سایکۆلۆژی و پراکتیکی سیاسی. لە "کوڕی باشەکانی کۆمەڵە" هەر فێیان بەسەر ئەم توخمە کرۆکییەی سیاسەتەوە نەبوو. بۆ ئەوان زمانی شیرین و فێڵبازی، قسەی ڕەق و تەریقکردنەوە، تەنانەت شکاندنی

ئەنقەستی کەسان لەنێو کۆڕ و کۆمەڵەدا، بریتی بوون لە خووی سیاسی.
ئەوان "لە سەرکردایەتی" کەمترین ڕاهێنانیان نەکرد کە چۆن بە زمانێکی ورد بنیاتراوی دیپلۆماتی بچنە سەر مێزی موفاوەزات. تەنانەت کاتێک دەچن بۆ موفاوەزاتێک لە بەغدا، بەبێ خۆئامادەکردن و دیاریکردنی داواکاری دەچن! پێدەچێت ئەوان زمانی دیپلۆماتییان پێ شوورەیی بووبێت، چونکە زمانێکە کە ورد بنیاتنراوە و ڕێچاوی ڕێژەییبوونی دەربڕین دەکات، ئەمەش پێدەچێت لە سەرەتاوە، پێش چوونیان بۆ شاخ، لەتەک کارەکتەری ئەواندا نەگونجابێت، هەروەها پێدەچێت ئەو کاریگەرییانە کە ڕواڵەت (پێشاکی میللی و جامەدانی) لەسەر ناوەڕۆک دەیانوێنێت، ئەوانیان پتر "فیزدار" کردبێت و ڕووەو ئاکاری "خولە-چەخماخەیی"ان بردبن. هەر چۆنێک بێت، کوردی هەشهەزار کە زمانێکی دواکەوتووی هەیە، پاشان ئەو هەشەی لەکاتی موفاوەزاتدا چالاک دەبێت و گوێ دەگرێت و دەیەوێت لە شێوازەکانی "قەنائەت-پێ-هێنان" تێبگات، هەروەها ئارەبی خاوەن ئەزموونی دیپلۆماتی بە زمانێکی دەوڵەمەندەوە، بەرانبەر یەک دادەنیشن و موفاوەزات دەکەن! بۆیە ئەو بڕیارە بێبنەما نییە کە دەبێژێت: "کورد دەستکەوتەکانی کە بە خوێن چنگی خستوون، لە موفاوەزاتدا دەدۆڕێنێت".

8) پێدەچێت لە شاخ "زۆرینە"ی، لایەنی کەم "بەشێکی زۆری" بەرپرسان خزابنە نێو دازنانی کەسێتییەوە. ئەمە بێگومان چواندنی بە پێشمەرگەش هەیە.
ئەمە پتر لە سەرەنجامەکانەوە لەم کێشەیە دەڕوانین، واتا دوای گەڕانەوەی دەسەڵاتدارانی شاخ بۆ نێو شار و دەستگرتن بەسەریدا. برسێتی و هەڵپەی ئەوان بە کچ و ژن و خانووی غەربی، بە سەفتە دیناری نێو باخەڵ، بە ئاوتۆمبێلی گرانبەها و حەرەسی بەردەرگە، گەواهی دەدەن کە لای ئەوان نەک تەنیا کەمترین ئیدیالی ئازادی و پێکەوەژیانی سۆسیال نەبووە، بەڵکو تەنانەت کەسێتییان لە شاخ بەدجەر بووە، ئەوەش پارەیە کە بەدجەربوونی ئەوان ئاشکرا دەکات و پێشانی دەدات کە لە کارەکتەرەوە چەند چەسن یان لە شاخ چەند چەوسیان لەدەرچووە. ئاخر پارە مرۆق تێکنادات، بەڵکو دەسوێژێکە کە هەقیقەتی مرۆق ئاشکرا دەکات.

بە نزیککەوتنەوە لەم کێشەیە پێویستە لە ژیانی شاخ و خەباتەکەی نەوی بڕوانین. لە شاخ، لە ڕووتی خەبات و مەترسییەکانی ژیاندا، هەروەها لەنێو هەژاری و یادوەریی ژیانی شاردا، "پێنتەتی و تەمەڵی و بەسەلیقەیی" سەرهەڵدەدەن، لە ئەوان هاوکات خۆون بە

خۆشگوزەرانییەوە دەبینن – ئەوە بەگومان چە لای خەباتگێڕی چەکدار کە شێوازە بوونێکی لە نێوان ژیان و مەرگدا هەیە، و چە لای بەرپرسەکان. سەرەڕای ئەوە خەباتگێڕان لەنێو ئەم جۆرەی ژیاندا ڕادێن و لەنێو ئەم ڕاهاتووییەوە گۆڕان بە ڕەفتار و تێڕوانینی دیکە دەدەن، کە پێشتر بە زۆریان نامۆ بوون. جگە لەوە لە شاخ کە تێیدا “مافی سروشتی” (Right of Nature) باڵادەستە، زۆر جار کێشەکان بە زەبر چارەسەر دەکرێن و ئەمەش کەسەکان بەزەبرتر دەکات. زەبر و ئازاری ویژدان، چەپاندنی کوشتن و ئیئدامکردن، ئەوجا لەپاڵیاندا چەپاندنی جەستەی خوێناویی هەڤاڵانی خۆ کە لە شەڕدا کوژراون، بەڵام هەروەها نشوستییەکان، بەناو تاکتیکەکانی ماچ و پاشقول، دۆڕاندنیان بەرانبەر سوپای ئێراقی کە فڕێی دانە دەرەوەی سنوورەکانی ئێراق، بە کورتی ئەم ڕووشانە سەرجەم کەسێتیی خەباتگێڕان دەتەنن و بە بزۆویی یان بە چەپێنراوی لە ناخیاندا کارا دەمێننەوە. لەم پرسانەوە دەبینین، کە بۆچی خەباتگێڕانی بزووتنەوەی چەکداری توانای بەڕێوەبەرایەتیی سیاسیان نییە. ئاخر ئاکاری سیاسیی گۆڕدراو لە شاخ و ئەرکی دامەزراوەیی دژبەرن. ئەمە هاوکات پێشانی دەدات کە بۆچی مەزنەکانی شاخ بەتایبەتی حەز دەکەن لەنێو بارەگای پارتەکانیانەوە یان لە ماڵ-دیوەخانی خۆیانەوە دەسەڵات بنوێنن. مەسەلەکە لێرەدا هەڵوێستێکی خۆڕەخنەیی نییە و کەس بیدرکێنێت کە “ئەو بە سیاسەتی دامەزراوەیی نامۆیە”، بە پێچەوانەوە مەسەلەکە کایەیەکی دەسەڵاتە کە ئەو وەک نزم دەینرخێنێت و بۆ کەسانی دیکەی جێدەهێڵێت: ئەمان گەرەکە ئیشی بۆ بکەن و خواستەکانی ئەو بەجێبگەیەنن. لای ئەوی “مەزن”(!) لە ڕووتی خەبات و ژیانی شاخدا تێگەیشتنێکی دیکەی دەسەڵات هاتەتەئاراوە و لە سەرەتاشەوە مۆدێلەکەی لە دیوەخانی ئاغایانەوە ناسیوە، کە ئیدی گەر نەبێژین هەموویان، ئەوا بەبێ گومان زۆرینەیان نزیک دەکاتەوە لە کارەکتەری “خولە چەخماخە” (بەگومان گەر کەس خۆی سەرەتا خولە چەخماخەیەک نەبووبێت).

بەم شێوەیە خەباتگێڕانی بەرپرس کە ئێستا دیلی کەشخەیەتین، درێژە بە ڕەفتاری یان بە شێوەی سیاسەتکردنی نێو شاخ دەدەن؛ ئەوان هاوکات دەبن بە خۆشەویستی زۆر گەنجی شار و لاسایان دەکەنەوە، هەروەها دەبن بە خۆشەویستی ئەو خوازیارە جەبانەی دەسەڵات کە بەدووی هەر سەرکەوتنێکی کوردیدا دێنە نێو کایەی سیاسەتەوە و خۆیان بە مەرایی و ملنەوێنی بە مەزنە سەروەرەکانی شاخەوە دەلکێنن، سەروەرانیش پایەگایان پێدەدەن، چونکە ئەو جۆرە کەسانە دەسەڵاتەکەیان بۆ مسۆگەر دەکەن. کاریگەریی ستەمی ئەم بەدپەیوەندییانە بە تایبەتی ئەو مرۆڤە لاوانە دەگرێتەوە، کە حەز و

ژیانی سەردەمیان دەهێننە نێوەندی ژیانی کۆمەڵایەتییەوە، بەڵام ئێستا ڕێیان لێدەگیرێت ئەم ژیانە خوازراوەیان بەدیبهێنن، ئەوجا لە ڕەوشە توندەکاندا، بۆ نموونە لە تەک هەڵگرتنی چەکدا، سەختترین ڕێگرەسیۆن (پاشڤەچوون) لە ژیانیاندا دێتە گۆڕێ، چونکە هێزە هەرزەکارە نوێکەیان بە ژیان ناخەنە گەڕێ، بەڵکو بۆ شەڕ.

بەڵام یەکلایەنی دەبین گەر خەباتگێڕانی "کۆمەڵە" تەنیا لە ڕووی ژیانی سیاسییانەوە بنرخێنین. کێشەیەکی کەسێتیی لای خەڵکی کورد هەیە و بریتییە لە "ئاستگەریی" کە لە سەرەوە ئاماژەمان پێدا و گەرەکە لەم پەیوەندییەی ئێرەدا وردتر ڕووی تێبکەینەوە. سەرەتا گەرەکە ئاماژە بە ئەوە بدەین کە "هەوەی ئاستگرتن" جیهانبینییەکی زۆر تایبەتیی ئیسلامییە و ئاشکرایە وەک ئەوە مەرکی کوردەکانیشە، واتا: مرۆ ناتوانێت پێشبینی بکات کە ئەو "بەردەوام بەڕێوە بێت"، بۆ نموونە لە پرۆژەوە بۆ پرۆژە بڕوات، بەڵکو ئەوەندەی بەسە کێشە بە ئاستێک بکات و توند بیگرێت:

"ببێت بە فەرمانبەر و بحەسێتەوە"، "ببێت بە مامۆستا و پاڵی لە بداتەوە"، "وەک نووسەر بناسرێت و تا مردن چێژی ناسراوییەکەی بکات". بێگومان پێگەی بەرپرسی سیاسیش لەم هەقیقەتە بەدەر نییە. خەباتگێڕ پێگەیەکی بۆ خۆی دابینکردووە و گەرەکە ژیانی ئەو لە ئایندەشدا مسۆگەر بکات. ئاخر ئەو تازە دەرکەوتووە، کەواتە ئاستەکەی خۆی دابین کردووە و دوورکەوتنەوە لە سیاسەت نیشانەی دابەزینە لەو ئاستە، ئەوەش کارێکی ستەمە کە نابێت ئەنجام بدرێت! لەم ڕوانگەیەوە هەر هەوڵێـــك بۆ ئەوە کە یەک تـــاکە کەس (جەلال تاڵەبانی یان مەسعودی مەلا مستەفای بەرزان) لە دۆخەکە بەرپرسیار بکرێـــن، یەکلایەنییە و بەمەش هەڵەیە. بەرپرسیارکردنی بەم چەشنە لە نێو شێوەشێوەی کوردییدایە کە هەر تاکێک بە خاتری دەرخستنی چاکەتیی و دەسەزییەکەی خۆی تەیدا قاڵ بووە و هەر تاکێک بەردەوام هەشی هەر بەرانبەرێکی خۆی پێ وەدەکات. چۆن هیچ تاکێک توانای وازهێنانی لە پێگەکەی یان پۆستەکەی خۆی نییە، بەرپرسانیش ناتوانن دەستبەرداری ئەو دەرکەوتوویییە ببن کە پێی گەیشتوون. لەم جۆرە پەیوەندییانەدا شتێک کە ناوی بەرژەوەندیی گشتی بێت، لەگۆڕێدا نییە. لە ئەمە هاوکات بەڵگەیەکە بۆ ئەوە کە قەومگەلەکەی باکوری ئێراق کە لە ڕووی ئێتنیکییەوە کوردن، جارێ گەل نین، بە واتایەکی دی، ئەوان دامەزراندنی دەوڵەتیان لە ناوەشێتەوە و سیاسەتکارانیشیان لە نێو دەوڵەتدا جێیان نابێتەوە. بێگومان پێدەچێت شەوەیەکی میرۆچکەگەری لەگۆڕێ بێت، لە ئەمیش بەدەگمەن

مەرکی دەوڵەت لە خۆ دەگرێت:
دەوڵەت وەک دامەزراوە کە هەر کردارنەوێنەکی نەوی بە تایبەتی دامەزراوەییانە و بەبێ لایەنگیریی کەسی چالاک ببێت. دەوڵەتی کوردی لای ئەوان هیچی دیکە نییە جگە لە خەونی شاعیران. بۆیە، کوردستان تەنیا خاکێکە کە مرۆ لەسەری دەژی.
کوردستان تێگەیەکی ئاگایی نییە کە بەمە هەرگیز لە ڕەهەندی ئاییندە جیانەبێتەوە؛ کوردستان ناوێکی سواوە و مرۆ ڕاهاتووە بەردەوام بەکاری بهێنێت. لەسەر ئەم خاکە عەوام تاقم دەژین، وەک خێڵ، وەک تایەفە، وەک خێزان و دەستەی هاوبەرژەوەندیان و هتد، لە ئەوان ئەمڕۆیی ناژین، چونکە ئەمڕۆ لە دوێنێ و ئاییندە جیانابێتەوە. ئەوان تەنیا دەتوانن "بیدەنە بەر". هەموویان کەسی چاکن، هیچ کام لەوان پێی قبووڵ ناکرێت پێی بگۆترێت "بەری چاوی کلی پێوەیە"، ئەوە گەر تەنانەت بە کل سواغی دابێت. خائین لەنێو قەومگەلی بەپێوردا هەرگیز خائین نییە، جا خیانەتەکەی چەند ئاشکرا بێت، دەمەوەری هیستریایی هەرگیز نەخۆشیی دەروونیی نییە، جا کەس چەند ئاشکرا بەلەسە ببێت.

لێرەوە پتر ڕوون دەبێتەوە، کە بۆچی مەسئولەکانی "کۆمەڵە" تا ئەمڕۆ ناتوانن واز لە سیاسەت بهێنن. لە نەک ئەوە بە تەنیا، بەڵکو لە نەویاندا کەسان دەرکەوتوون کە لە پێناوی خۆهێشتنەوەیاندا خێڵەکییەکان وەک مەدەل وەردەگرن. بۆیە، ئەمان خۆیان پاساوێکیان بۆ خۆهێشتنەوەی خێڵەکییە ترادیسیۆنییەکان بەدەستەوە داوە، چونکە زۆرینەی ئەمانیش شەڕ بە ئەوە دەکەن، کە تا لە ژیاندا ماون پێگەیەک بە تایبەتی بە کوڕ و کچەکانیان مسۆگەر بکەن. مەسئولیش وەک هەموو ئەوانی دی پیاوێکی چاکە، کەواتە ئەویش گەرەکە وەک سەرۆکی زانکۆ و ڕاگری کۆلێژ، وەک بەڕێوەبەری فەرمانگە و هتد، باوکێکی چاک بێت. جگە لەوە هەموو مەسئولێک بەردەوام دەوری بە خێڵێک تەنراوە، کەسان دەچن بە لای و داوای خزمەتێکی لێ دەکەن، ئەویش "دەبێت" بۆیان بکات: پارچەیەک زەوییان بۆ مسۆگەر بکات، دەرفەتی بەشدارییان لە "عەلەوەیەک"دا یان وەرگرتنی "بەڵێنەدەرایەتییەک"یان بۆ بەخسێنێت، لەڕێشدا بەگومان گەر ئەو هەندە بەئابڕوو نەبێت و داوای "شەراکەت"یان لێ بکات، ئەوا هێشتا هەر بڕێکی گونجاو پارە دەچێتە گیرفانییەوە. تەنانەت گەر ئەوەی نەوێت، هێشتا هەر پارەی بۆ دەچێت، بۆیە "هەنگوینی کەوی"، "بەرخ" و "قاز" و "مراوی"ی بۆ دەهێننە ماڵەوە و پاساوانەکانی دەیانبەن بە جێی تەرخانکراو. کەواتە گەر ئەو هەندە "پیاوی چاک" بێت، ئیدی بۆچی پێگەی باش بە کوڕ و کچی خۆی دابین نەکات؟ لە ئەم "پیاوی

چاک"انە تاقم لە ناکۆکیدان، بۆیە ناچارن دەسوڕژێکی هەرە دەرینی سیاسی بەگۆڕبخەن کە بریتییە لە چێکردنی خزمایەتی بەڕێی هاوسەرگیرییەوە: کچی مەسئول بۆ کوڕی مەسئول، یان بە پێچەوانەوە. هەر چۆنێک بێت، کۆمەڵییەکانی سەرەتا کە وەک گیرخواردوو دەستیان پێکرد، تا ئەمڕۆ هەر گیرخواردوو ماونەتەوە. هەموو نەخۆشن. نازانن چێژی خواردن یان سێکس چییە. نازانن مرۆڤ لە چ جۆرە خانوویەکی گوزاراندا دەحەوێتەوە. کەمترین دیدیان بۆ سروشتی وڵاتەکەیان نییە کە ئیدی هەناسەیەکی ڕەحەتیی تێدا بدەن. شاناز و مەزن دیدێکی قووڵ ئاڕاستەی دەوروبەریان بکەن. ئای کە "ڕووتن"؟ لە چ "فوگر"ێکدا دەژین؟

10.10.2016

کتێبی (ئیدیۆم لە ڕواندزە و دەوروبەری) چەند سەرنجێك.. یاسین برایم

کۆکردنەوەی فۆلکلۆر، کارێکی پیرۆزە و جێگای بایەخە. بەداخەوە، هێشتا ئێمەی کورد، وەکوو پێویست ئاوڕمان لەو گەنجینە زەنگینە نەداوەتەوە، لە لایەکی تریش، کەسانی دڵسۆز و خەمخۆریش بەم کارە هەستاون و باوەشیان بۆ ئەم لایەنە کردۆتەوە. هەر دەڤەرێکیش، ڕەنگە خاوەن تایبەتمەندی خۆی بێت و جیا بێت لە دەڤەرێکی تر، لەم ڕووە کورد دەوڵەمەندە لەو ئەدەبە زارەکییە. دەڤەری ڕواندزیش، وەك دەڤەرێك، هەر لە کۆنەوە لانکەی شارستانیەت و مرۆڤایەتیی بووە، ڕەنگە بوونی ئەشکەوتی شانەدەریش، ڕاستییەکی حاشاهەڵنەگر بێت. بەدەر لەوەش شاری ڕواندز، شارێکی کۆن و خاوەن و مێژووە. لە ڕووی ئەدەبیی زارەکیش، هەندێك داستان و حکایەت و شیعر و پەند و گۆرانی و حەیران و لاوك و مەتەڵ و پەند و ئیدیۆمی خۆی هەیە. لێ تا نهێش، دەست بۆ ئەم لایەنە نەبردراوە. ڕەنگە یەکەم کەس لەم دەڤەرە، دەستی بۆ برد بێت (مەعرووف جیاوێك) بێت. ئەو کۆمەڵێك پەندی پێشینانی بە چاپ گەیاند، ئەگەر چی پەندەکان گشتی بوون، نەك تایبەت بە

دەڤەرەکە. لە حەفتاییەکانیش، (عومەر شێخەڵڵا دەشتەکی)، کۆمەڵێك مەتەڵ و شیعر و چیرۆکی و پەندی پێشینانی ئەو ناوچەیەی کۆکردەوە و جێگای دەستخۆشییە. مەغدیش ڕواندزیش، دەستی بۆ ئەم لایەنە برد و ئەفسانەی (شێتۆکە و بەئاقڵەکە)ی بە چاپ گەیاند، کە بۆن و بەرامەی شارەکەی لێ دەهات، بەڵام مەرگ خەونە جوانەکەی ئەو فۆلکلۆردۆستەی نەهێشت.

کتێبی (ئیدیۆم لە ڕواندزی و دەوروبەری)، لە لایەن سەنتەری هەندرێن بۆ زمان و توێژینەوەی کەلتووری لە زانکۆی سۆران. هەولێکی تری خەمخۆرانەی ئەو دەڤەرەیە. لە یەکەم نۆبەرەیان لە پڕۆژەی ئەدەبی سەرزاری و فۆلکلۆرناسیدا، کتێبێکی جوان و نایابیان پێشکێش کردووە. وەك دەزانیین، کتێبێك لەو بوارە، کاری شەونخوونی و گەڕان و لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوەی دەوێت. بۆ ئەمەش، هەر سێ مامۆستای بەڕێز، دڵسۆزانە و خەمخۆرانە، بۆ ماوەیێکی زۆر کارکرن لەم کارە جوانە، خۆشبەختانە، بەرگی یەکەمیان پێشکێش بە کتێبخانەی کوردیی کردووە. ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستییەیە، کە پێمان دەڵێن، ئەوە بۆ بەرگی دووەمیش، گەڕان و ماندووبوونی زێدەتر دەکەین تا ئەوانەی ماون، کۆبکرێنەوە و لە فەوتان ڕزگار بکرێن. لێرەشدا، ئەوانەی خەمخۆری کارەکەن و ئەوانەی حەز بە خزمەتکردنی فۆلکلۆر و خزمەتکردنی ئەم دەڤەرە دەکەن، ئێوەش قۆڵی لێهەڵبماڵن و هاوکاری ئەو سێ مامۆستا دڵسۆزە بکەن و کتێبەکە زەنگینتر بکەن. هەر کەس لەلای خۆی دەستی خێر بۆ ئەم پڕۆژە جوانە درێژ بکات، کە خزمەتی هەموومان دەکات.

د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، لەسەر ئیدیۆم، دەبێژێت: ((ئیدیۆم دەربرە و پێکهاتەیێکی تایبەت و ئاڵۆزە لە بەیکگرتنی هەندێك وشە و واتایێکی تایبەت پەیدا دەبێت کە لە مانا لە وشەکە نزیك دەبێتەوە. (1))) جا ئیدیۆمەکان، ئەگەر پەیڤێك بێ، گرێیێك، یان ڕستەیەکی جوان و بچووك و کورت و پوخت بێ. زۆر جار ئەو وتەیە، لە شێوەیی ئیدیۆم خۆی دەردەخات، وەك ڕستەیێکی ئیدیۆمی. جا ئەم دەربرینە کەسێك ئاڕاستەی کەسێکی دیکە دەکات، بۆ ئەوەی مەبەستێکی تر بە بەرانبەر بگەینێت. هەر لە پێناسەی ئیدیۆمدا، (د. نەسرین)، دەڵێت: ((ئەوەیە کە ڕاستە و ڕاست ناوی شتێك نەبەیت، بەڵکوو ناوی شتێکی تر ببەیت کە پەیوەندیی بە مانای یەکەمەوە هەبێت، بۆ ئەوەی پیاو لە مانا باسکراوەکە بۆ مانا مەبەستە هێما بۆ کراوەکە بچێ… (2))) لە پێناسەیێکی ئاسان، زیاتر تێگەیشتن و زانیین، (عەبدولوەهاب کانەبی شەریف)، لەم بارەیەوە، دەڵێت: ((لە ئیدیۆمدا وشەیەك چەند وشەیەك یان ڕستەیەك، دوو مانا دەبەخشێ، یەکەمیان مانای

ڕاستەقینەی خۆی، دووەمیان مانای (مەجازی) کە پێی دەڵێن ئیدیۆم. بۆ نموونە (کەر)، واتە: 1. ئاژەڵێکە. 2. واتای بێ عەقڵی بەکاردێت. ئەمە دەبێتە ئیدیۆم. مەبەستمان مانا ڕاستەقینەکە نییە، بەڵکو بۆ سەلماندنی قسەیێك و کار و کردەوەیێك بە مانای مەجازی بەکاری دەهێنین…(3))) مەرج نییە، هەموو پەندێکیش بخەینە خانەی ئیدیۆم، هەموو ئیدیۆمێکیش بە پەند لە قەڵەم بدەین. لەسەر ڕستەی ئیدیۆمی و پەند، ڕا و بۆچوونی زۆر لە خۆ هەڵدەگرێت و لێکۆڵەران قسەیان بۆ ئەم جۆرە ڕستەیە هەیە. ((هەندەك قسە هەنە لە ناو کوردەواری هەر چەندە پەند نیینە، بەڵام لە پەند کەمتر نینە. هەر قسە و لە کات و ساتی خۆی دەکرێت هەر قسەیێك جێگا و ڕێگای تایبەتی خۆی هەیە، هەندەك هەنە بۆ پێکەنین هەیە بۆ تووڕەبوون هەیە، ئامۆژگاریی ئەو قسە خۆشانەی لە ناو کۆڕ و کۆمەڵ دەکرێن، هەریەکەی ئامانجی خۆیان هەنە … (4))) ڕەنگە مەبەستی ئێمەش ئەوە نەبێت ئیدیۆمەکان لە ڕووی پێکهاتە و دروستبوون و ئەو خەسڵەتانەی، کە ئیدیۆم لە خۆی دەگرێت، باسبکەین، بەڵکو دەمانەوێت وەك خوێنەرێك، ئاوڕ لەو کتێبە بدەینەوە، (ئیدیۆم لە ڕواندز و دەوروبەری(5)))، کە مەبەستی ئێمەیە. دوای خوێندنەوە و دڵخۆشبوون بە هەبوونی ئەو جۆرە کتێبە. لێرەدا چەند سەرنج و تێبینی خۆم، دەخەمە ڕوو، بە ئومێدی ئەوەی سوودبەخش بێت و جێگای خۆی بگرێت.

یەکەم: دەبوایە ناونیشانەکەی، پەند و ئیدیۆم لە ڕواندز و دەوروبەری بوایە، چونکە بەشی زۆری ئەم کتێبە پەندە یان ئیدیۆمی ڕستەیین، بە نووسینی ئەم وشەیە، دەبووە ناونیشانێکی دروست بۆ کتێبەکە. ناونیشانی سەر بەرگەکەی (ئیدیۆم لە رواندز و دەوروبەری) نوسراوە.

وەکوو لاپەڕەی یەکەم و پێناسەی کتێبەکە بە دروستی نووسراوە. ڕواندز و دەوروبەری بەیەکەو بنووسرێت, لە بەرگەکە (و دەوربەری). پێویست ناکات بەو شێوەیە بنووسرێت.

دووەم: دەبوایە سەرجەم پەندەکان بە ڕیزبەندی ئەبجەدی، بە پێی پیتەکان ڕیزکرابانە، وەکوو وشەکانی ناو فەرهەنگ. بۆ نموونە، ئەگەر لە ئیدیۆمی (ئاهیان نییە)، دەبوایە لە پیتی(ئ) بنووسرابایە، ئێستا دەبێ هەموو پەرتووکەکە بگەڕێیت تا دەیدۆزیەوە، ئەم شێوازە ئاسانکاری بۆ خوێنەر دروست دەکات و یاسایێکی فەرهەنگیشە، دەکرا لەم کتێبەش پەندەکان و ئیدیۆمەکان لە یەکتر جیا بکرابانەوە. چونکە هەموو پەندێك، ئیدیۆم نییە و هەموو ئیدیۆمێکیش پەند نییە. نموونە: (کەری دێزە، چاولەدەر، کونەسە، چڕدۆ، حیزی حیلەی، … هتد،) ئەمانە ئیدیۆمن، زۆر بە ئاسانی

دەتواندرێت لە پەندەکان جیابکرێنەوە، پەندەکانیش دیارن.
سێیەم: هەندێك ئیدیۆم و پەند، شێوەی شیعریان هەیە، وەزن و قافیەیە، دەبێت وەکوو خۆی بنووسرێت، ئەمەش بۆ ئەوەیە، بە ئاسانی لەبەر بکرێت. بۆ نموونە:
پەندی104. دەڵێت: (هەتا سەر بژی، قون عاجباتیا ئەبینی)، ڕاستەیەکەی: (تا سەر بمینێ، قوون عاجباتیا ئەبینێ).
پەندی170. دەڵێت: (در مێشە لە گوش هەرەنیشی) ڕاستییەکەی: (در وەکی مێشێ، لە گوش هەرەنیشێ). لە ڕووی واتاوە وەکوو یەکە، تەنها ئاوازەکەی جیایە.
پەندی203. دەڵێت: (مەیمون بەخۆ لە خۆ نەبوو، خوریکەشی لێ هاتن)، ڕاستیەکەی: (مەیمون بە خۆ نەبوو، خۆریکەشی لێ هاتبوو).
پەندی229. دەڵێت: (فەقیر لێ فەقیرە، با هەر برنج بەشیری بخوات)، ڕاستیەکەی (فەقیر لێ چی فەقیرە، با بخوات برنج بەشیرا). هەریر و باتاس برنجیان لێ دەچاند و خەڵکی گوندەکانی دەوروبەریش هەژاربوون. کاتێ هاتنە لای خانزادی میری سۆران، ئەو قسەیەی بە خەڵکە هەژارەکەی وتووە، وایزانیووە، وەکوو خەڵکی هەریر و باتاس، برنجیان زۆرە و شیری حەیوانیشان هەیە، با هەر برنج بەشیری بخۆن. برنج بەشیر: خواردنێکی فۆلکلۆرییە.
پەندی282. دەڵێت: (قالب مێشی دەنگ گامێش)، ڕاستیەکەی (لە قالبی مێشە، لە دەنگێ گامێشە).
پەندی 371. دەڵێت: (مەگەڕێن لە کەکاڤارا، هەون لە چەقەرا)، ڕاستیەکەی (ڕامەمینێن لەڕەقەرا، یان (کەفەڕا_ کەفەڕ)، . وز هەوە لە چەقەڕا).
زۆر پەندی تری تێدایە، ئەوە لە مانا و ناوەرۆکی پەندەکە کەم ناکاتەوە، بەڵام ئاوازی شیعری و کێش و سەروا بە پەندەکە دەبەخشێت، ئەمە ڕاستییەکەیە.
چوارەم: بەڕای خۆم هەندێکیان نووسراون، ئەمە لە ڕاستیدا نە پەندن و نە ئیدیۆمن، بەڵکو قسەی ئاسایین و کەسێك لە گوندێك یان دانیشتنێك وای وتووە، یان مێژوویان زۆر دوور نییە، بۆ نموونە:
پەندی213. دەڵێت: (ئەرێی میسریە). ئەو قسەیە لە هەشتایەکان پەیدابوو لە ڕواندز، کرێکارە میسریەکان زۆر کاسب بوون و دەهاتنە ڕواندز و هەموو کارێکیان دەکرد. ئەمە لە نێو گوندەکان بە گاڵتە بە خەڵکی گوندی (سەران)یان دەوت: میسری! واتە کاسب و خاوەن کاری جوان و ڕێك و پێك.
پەندی: 319. دەڵێت: (هەی پەکت خۆن). پارتی کرێکارانی کوردستان، لە دوای ڕاپەڕین لە دەڤەری ئێمە هەبوون و لەشەڕی براکوژیش لە دەوروبەری ڕواندزی لە 1993 بەسەرەوە، لە گوندەکانی ڕواندزی

جموجۆلیان پەیدابوو. ڕاستییەکەی، ئەو قسەیە هی مام قادڕی فەقیانەییە! کە پیاوێکی قسە خۆش بوو، بە گاڵتە ئەم قسەیەی کردووە.

پەندی517. دەڵێت: (ئەڕێی نەوەی پیرەخانێیە). پیرەخان: نەنکی منە و ناوی خانم جبرائیل (1927_2003) بووە و لەو ساڵانە ئەمری خوای کردووە، ڕاستە ئەو مامانێکی چالاك و ژنێکی ئازا و دەستوبرد و بەکارە بووە. منیش شانازی بەو ئافرەتە دەکەم و خەڵك باسی سیفەتە جوانەکانی دەکەن. منداڵەکانیشی ناسراون، بە تایبەتی کوڕی گەورەی، وەستا جبرائیل. بەڵام ئەمەش نابێتە ئیدیۆم، ڕەنگە تەنها لە ئاکۆیان بەکارهاتبێت، ئەویش زیاتر وەك و توانج تێگرتن و گاڵتە پێکردن بەکاردێت بۆ نەوەکانی ئەو!

پەندی 307. دەڵێت: (سەرم بەخۆ سوڕاوە)، ڕووداوەکەتان نووسیوە، بەڵام ئەمە ئیدیۆم نییە، کەسێك لە ترسان ئەو قسەیەی کردووە، بەڵام کێ ئەو قسەیە بەکاردەهێنێت. ڕەنگە ئەم جۆرە قسانە زۆر بن، کەس نالێت.

پەندی 939. دەڵێت: (بەرمیلی هێنا سرەی)، هەر لە قسەیەکی تەنز دەچێت. نەوت دابەشکردن و بەرمیل ڕیز کردنیش هەر ئەم ساڵانە پەیدابووە.

پەندی 955. دەڵێت: (هەر کەس لە جێی خۆی)، دیارە ئەم ڕووداوە بە پێی نووسینی ئێوە، لە گوندی ئاکۆیان ڕوویداوە، پێش ساڵی 1974. ئەمە نابێتە ئیدیۆم، ئەمە قسەیەکی خۆشە یەك لە شاییکەرەکە وای وتووە و ژنی لە دەست بووە. خۆتان دەزانن لە دەڤەری ئێمە خەڵکی ڕواندز و گوندەکانی حەزیان لە گاڵتە و قسەی خۆشە. وشە و ڕستەی تەنز و ناو و ناتۆرەی سەیر بە یەکتر دەڵێن، تەنانەت جنێودانیش کەلتوورێکی باوە. وەکوو قسەی (ڕواندزی کفتە دزی)، (هەولێری بە مریشکە کورکێ نەویری). ئەمانە ناچێنە خانەی ئیدیۆم. بەڵام ئیدیۆمیش هەیە تەنز و پێکەنیناوییە.

پێنجەم: ڕاستکردنەوەی چەند ئیدیۆم و پەندێك:

لە پەندی 54. دەڵێت: (مار لە خۆ نەبوو، میوانیش هاتن)، ڕاستیەکەی (مار لە خۆ نەبوو، میوانیش سەربار).

لە پەندی 216. دەڵێت: (چێردێشین و قەسکوان خواردن نەگۆترایە)، ڕاستیەکەی (چیردێشین و قەسکوان کرۆشتن نەگۆترایە). قەسکوان دەکرۆشترێت ئەوجا دەخورێت.

لە پەندی 101دەڵێت: (ژن هەندووە، مێرد لە دووە)، ڕاستیەکەی (مێرد هەندووە، ژن لە دووە).

لە پەندی94. دەڵێت: (ئەوەی گەڕا درا) ئەمە تەنها بۆ کیژەکی گەڕۆك بەکاردێت، نەك منداڵ و ئافرەت. زیاتر بۆ ئەوانەی پەردەی کچینیان

هەیە و هێشتا هەر کچن و شوویان نەکردووە، ئەگەر زۆر بگەڕێن ڕەنگە تووشی ڕووداوی دەستدرێژی و شتی وا بن.
پەندی 129 دەڵێت: (خوا تا سەرا نەبینێ بەفرێ ناوێتی)، پەندەکە دروستە، بەڵام لە خوارەوە وشەی سەران هاتووە، گوندێکە سەر بە قەزای ڕواندزە، لێرە مەبەستی گوندی سەران نییە، ئەم وتەیە لە بادینانیش هەیە، واتە خوا تا سەری مرۆڤ و بارودۆخی کەسەکەی نەبینێت، تووشی ئەو بارودۆحە نەخوازراوە نایێت. خوا هیچ کارێك بێ هۆکار ناکات وەك خۆتان نووسیوە.
پەندی 417. دەڵێت: (ئەرێی عرووسە)، مەبەست کەسانی سوور و سپی و جوانە، بە تایبەتی ئافرەت، من بەم لێکدانەوەیە ناڵێم هەڵەیە، بەڵام ڕاستییەکەی، بۆ کەسی بێدین و زۆردار و بێویژدان بەکاردێت، چونکە لە جەنگی یەکەمی جیهانی یەکەم، لە ساڵی 1916 عرووسەکان (ڕووسەکان)، کوشتار و خوێنڕشتنێکی زۆریان لە ڕواندز کردووە، ئەو پەندە لەو کوشتن و کۆشتارییە هاتووە!
پەندی 537. دەڵێت: (خۆ مارێ ئەحمەد قەدێی نییە)، ئەم پەندە ڕاستیەکەی ئەوهایە: (خۆ ئەحمەد قەدێی موسڵێ نیم).
لە پەڕاوێز نوسراوە: ئەحمەد قەدێ دەوڵەمەندێکی خەڵکی ڕواندز بووە. ئەگەر بڕوانینە ڕاستی پەندەکە دەردەکەوێت، کوردە وخەڵکی موسڵە و کەسێکی دەوڵەمەند و دەستڕۆیشتی موسڵ بوو. ناوی محەمەد عەبدولقادر بووە، خانەی ئەحمەد قەدێی لە موسڵ بەناوبانگ بووە و مزگەوتێکیشان بنیات ناوە و لەشەڕی داعش، بەداخەوە تەقێندراوە. گویە یەکەم ترومبێلیش ئەوان هێناویانەتە موسڵ!(6)
خاڵێکی تر، وشەی قەدێ لەنێو ڕواندزییەکان نییە، لە سلێمانی، کورتکراوەی قادر (قاڵە)یە و لە ڕواندز (قادێ)یە، لە لای موسڵ و برا شەبەکان (قەدێ)یە.
لە پەندی 540. دەڵێت: (شێتیان کرد و بە شێتیشیان باکردێ)، پەندێکیش هەیە، لە ڕاستیەکەی، ئەو زیاتر بەکاردێت، دەڵێت: (کەریان پێگا و بانگیشان لێ ڕاهاوێشت).
پەندی685. دەڵێت: (ئەرێی لە هەندوات ڕەبا دایە)، ئێوە نووسیوتانە: (ئەنجامی کارێکی جوانە لە لایەن کەسێك، دەبێتە هۆی سەرنجڕاکێشانی ئەوانی تر، کە لایان چاوەڕوان نەکراو بووە، بۆیە باوەڕی پێ ناکەن و بۆ کەسی تر دەگێڕنەوە). ڕاستیی ئەم پەندە، بە کەسێك دەوترێت: چەقۆ یان داسولکە و داسی تیژ بێت، لە تیژیان موو بکات، ئەمەی پێدەڵێن!
لە پەندی143. دەڵێت: (ماری لە بنەی هەریرە، جەم جەمەی نان و شیرە، ئەوی قامکانی…ە.)
ئەمە دەمەتەقێیەکە لە نێوان کوڕە شوانێك و بێریێك لە کاتی

کوێستان و گەرمیان لە شوێنێك بە یەك دەگەن، مەڕ و ماڵاتەکەیان بەیەك دەگەن و تێکەڵاو دەبن. بە قسەی (حاجی ساڵح حەسەن ئاکۆیی) بێت کە بەشی زۆری تەمەنی خۆی بە شوانی بردۆتە سەر، ئەو بەسەرهاتە لە گەردەگەردێ ڕواندزێ بووە.
کوڕە شوانەکە، کیژێك دەبینێت و بەم شێوەیە دەڵێت:
مارم لە بنەی هەریرە
جەم جەمەم نان و شیرە
ئەوەم قاتۆری . یرە
کورەکە ئاماژە بۆ دەستی ڕاست دەکات و نیشانەی کیژەکە دەدات.
کیژەکەش یەکسەر بە تەنز، وەڵامی کوڕە شوانەکە دەداتەوە:
مارم لە بنەی ڕواندزە
جەم جەمەم نان و گۆرمزە
ئەوەم قاتۆری . وزە
ئەویش پەنجەکانی هەردوو دەستی بە شێوەی بازنەی پێشیانی شوانەکە دەدات.
ئەو کوڕو کیژە، هی ڕەوەندەکانی هەریر و ئەو دەڤەرە بووینە، کە کۆچیان دەکرد، هەواریان لە گەردەگەرد و بێرێ و ڕووباری کاولێکان هەڵدەدا، وەکوو پشووێك دوای سەردەکەوتن. ساڵانە ڕەوەندەکان کوێستان و گەرمیانیان دەکردن، ئەمە ئەو بەلۆرەیە بووە هیچ لەگەڵ ئیدیۆمەکە و شرۆڤەکردنی ئێوە ناهێتەوە. ئەو جۆرە دەمەتەقێیانە لە نێوان، کوڕ و کچ لە شیعری فۆلکلۆری کوردی زۆرە و جنێو و تەنزیشی تێدایە.
پەندی66. دەڵێت: (خۆ زەویێ لەعلی خانێ نییە). ڕاستییەکەی: (خۆ میراتێ لە علی خانێ نییە). چونکە (عەبدوڵڵا پاشا)، هەموو میرات و سامان و زەوییەکانی دەشتی دیانا و هەریری، بۆ (سەعید بەگی) بەجێ هێشتن، کە ئەویش کوژرا، هەمووی بۆ ئیسماعیل بەگی تاقانە مایەوە، کاتێ ئەویش تیرۆر کرا، بۆ لەعلی خانێ و مستەفا ئاغا و ئەوانە بەجێ ماوە. حکوومەتیش دەستی بەسەر هەندێکی داگرت و زووو زووش هەندێك کەس پەیدا دەبن و داوای ئەو بەشە میراتە دەکەن.
پەندی492. دەڵێت: (کلی لە چاوێ مرێیا کاتێ) ڕاستییەکەی: (کلی لە چاوێ مردیا ئەکاتێ).
لە پەندی124. دەڵێت: (صەی خۆ لێ بدات، ئاوەگرە بیت)، لە پەندی 523. دەڵێت: (صەی هار)، لە پەندی 737. دەڵێت: (سەگ ساحێبی خۆ نەناسیتێ)، لە پەندی 793. (کونە صە)، لە پەندی 659. دەڵێت: (هێسکا بشکێنن گو کسێکی تێدانە). من تەنها قسە لە سەر وشەی (صە، سەگ، کسێك) دەکەم. ڕواندزی وشەی (سەگ) بەکار ناهێنن، وشەی (کسێك) یان (سە) نەك (صە)، نازانم بۆچی بە (ص) عەربییتان نووسیوە، ((لە

کوردیدا پێویست بە بەکارهێنانی (ص) نییە، ئەگەرچی لە هەندێ وشەی کوردیش وەك ئاخاوتن هەبێت، وەکوو: صباح و صوبحی و صاڵح و پاص و چێندە… لە دەربڕیندا لە هەندێك وشەدا دەنگی (س) بووە (ص)، وەکوو: صێدە و صەگ و صەڵتەنەت و صەڵەتە و صوڵتان و صاڵ… پێویستە هەموو ئەوانە، وەکوو(س) بنووسرێن و وەکوو ئەلەفێنی دەنگی (س) مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت.(7))) خو ئەگەر بڵێین (سە) کێشە نییە. لە ساغکردنەوەی وشەکان زۆر جار ئەو کەسەی دەڵێت وشەکان دەگۆرن، یان بە شێوەی زمانی نووسین دەڵێن.

لە پەندی 312. دەڵێت: (ژنێ ئەگە مێرد بەدرێ نەبی، قونێ لە بە نانی دینی و ئەبا) و لە پەندی دواتر دەڵێت: (ئەگەر پیاو هەنجەتی بە ژنێ گرت، ئەرێ لە بەر نانی قونا داوێی). ئەو دوو پەندە پێچەوانەی یەکن و جارێك بۆ هەنجەتی پیاو، جارێك بۆ هەنجەتی ژن، من ناڵێم، ئەوی هی ئێوە هەڵەیە، لە پەندی دووەم (لە بەر نانی قونا داوێی). بۆ زانیاری قوون ناهاویشترێت، بەڵکوو بادەدرێت, زیاتر ئەوەی من بیستوومە و ئەوەیە: (خەسوێ کەیف بە بووکێ نەدەهات، دەیگێ قوونا لەبەر نانی بادەدا). ئەم پەندە ڕەنگە بۆ هەردووکی سەرەووە گونجاوتر بێت.

زۆر پەندی تر هەیە لە ڕووی نووسینەوە یان لە ڕووی لێکدانەوەی ماناکانیان کەموکورتی تێدایە.

شەشەم: لە دوا لاپەڕەی کتێبەکە نوسراوە: (جەواد محەمەد نەورۆز، لە دایکبووی ساڵی 1963) ڕاستیەکەی: (جەواد ساڵح نەورۆزە، باوکی ناوی محەمەد نییە، ساڵی لە دایکبوونی بریتییە لە 1957)(8).

حەوتەم: ئەو وشانە دەبێت لێکدراو بن، نەك بە جیا بنووسرێن، یان بۆشایی لە نێوانیاندا هەبێت:

شیر پیس : شیرپیس

دەست دێ: دەستدێ

لاق تیرێك: لاقتیرێك

چاومەلە بۆق: چاو بەلە بۆق، نەك مەلە بۆق!

پشیلەی حەفت ڕۆح: پشیلەی حەفتڕۆح

ڕدێن جوو: ڕدێنجوو

بنە پیتۆر: بنەپیتۆر

کەپ زورنا: کەپزوڕنا

پێ ڕەش: پێڕەش

وەجاغ کۆر: وەجاغکۆر

بابان کۆر: بابانکۆر

قوون فرە: قوونفرە

کدو شامی : کدوشامی

قوونکه جێسك: قوونکەجێسك
بۆ ودم: بۆودم
پێ حەبەش: پێحەبەش
پێ پان: پێپان
داوێن پیس: داوێنپیس

زۆر وشەی تریش بەم شێوەیە بەرچاو دەکەون و لە ئیدیۆمەکانیش زۆر وشە پێکەوە نووساون.

هەشتەم: پەندی 295 و 396 دووبارەیە (بووە گۆرەی ئێمەرە کۆری).

نۆیەم: هەندێك وشە هەیە لە ڕووی نووسین و هەڵەی تایپ و هەتا خاڵبەندیش زۆر کەموکورتی تێدایە، واتە هەڵەی هەڵەچن و رێزمانی وخاڵبەندی. لە کاتێکدا، لە بەرگی کتێبەکە نووسراوە، سێ کەس هەڵەچنی بۆ کردووە، یەکێکیان خۆی خاوەنی کتێبی خاڵبەندییە، لەو بارەیەوە ئەزموونی هەیە، بۆیە نەدەکرا ئەو هەموو هەڵەیە ڕووبدات.

لە خوارەوە ئەو وشانەم دەستنیشان کردوون، بەڵکو بۆ کتێبیی (pdf)، یان بۆ چاپی داهاتوو هەڵەکان ڕاستبکەنەوە.

پ10. هەڵە و نەنگی و ناتەوایی: لێرەدا وشەی(نەنگی) واتە شەرم، دەبوایە (لەنگی) نووسرابوایە واتە ناتەوایی.

پ 29. دەخەنە دەخەڕوو: دەخەنەڕوو.

پ 35. کە لە کوردیدا، ئەو (کە)یە، زیادە.

پ 5. سروستی: سروشتی.

پ65. سوپاسگوزران: سوپاسگوزارن.

پ 65. پەشمانی: پەشیمانی.

پ66. مراتگری: میراتگری.

پ70. قەسە: قسە.

پ91. لە گەڵی دەڵێن: لەگەڵی دەڵێن. بە هۆی لێکجیاکردنەوەی (لە، گەڵی) ئەم ڕستەیە وەك جنێو لێهاتووە.

پ92. بەڕستەوخۆ: بەڕاستەوخۆ.

پ97. بە هیچ شتێك ڕازی نین، لە نێوان دوو بژاردەشدا بە هیچیان ڕازی نین. کە وتت بە هیچ ڕازی نین، کەواتە ڕستەی (لەنێوان دوو بژاردە بە هیچیان ڕازی نین)زیادە.

پ 116. ڕحەتە: ڕەحەتە.

پ120. سەرکەو توو: سەرکەوتوو.

پ126. گفتگۆی: گفتوگۆی.

پ146. پێوەر پێوەر نییە. پێوەرێك زیادە.

پ150. بەغداێش: بەغدایێش.

پ154. نا ڕحەتن : ناڕەحەتن.

پ158. هەڵسوکەتیان: هەڵسوکەوتیان.

پ170. پێیوانەیەکی: پێوانەیەکی.
پ176. هاتەووە: هاتووە.
پ177. بارامبەر: بەرامبەر، بەرانبەر.
پ191. قازانیان: قازانجیان.
پ192. ناگونێن: ناگونجێن.
پ205. هەڵسووکەوت: هەڵسوکەوت.
پ220. بزنی گڕ و: بزنی گڕوو.
پ221. پێی ئەویش پێی دەڵێت: وشەی (پێی)ی یەکەم زیادە.
پ227. کارکردن زۆر کەسێك: کارکردنی زۆری کەسێك.
پ228. دوایان: داوایان.
پ249. خواردێك: خواردنێك.
پ252. لە دەنیشتن و کوڕ: لە دانیشتن و کۆڕ.
پ255. هە□دزب□رێت: هەڵدەبژێرێت.
پ262. ناهێڵنێنەوە: ناهێڵنەوە.
پ285. ئام□ژزگارییە: ئامۆژگارییە.
پ293. دەوسڕێن: دەسوڕێن.
پ300. سوژن: سووژن. لە پەندی 590. سووژن: سوژن. ئەگەر چی ئەم کێشەیە، هی دوو (وو) ڕووبەڕووی زۆربەمان دەبێتەو. بە ڕای خۆم بۆ هەندێك وشە لە ڕووی واتاوە کێشە دروست ناکات، وەکوو(سوژن و سووژن)، بەڵام بۆ هەندێکی تر هەڵەی مانای لێدەکەوێتەوە. لەم کتێبە، ئەم وشانەش بەرچاو دەکەون. وەکوو: (شو: شوو، قوت: قووت، توڕە، تووڕە، قون: قوون … هتد.) ماناکەیان دەگۆڕێت بە هۆی زیاد و کەمی پیتێك.
پ312. نزیی یەکترن: نزیکی یەکترن.
پ318. زیادەڕوەییە: زیادەڕەوییە.
پ341. ئەو کەسانەی کە لە کاتی خۆی، (کە) زیادە.
پ343. تفتی ناو دەمیان: تفی ناو دەمیان. بڕوانە (تفت و تف)، چەن مانای وشەکەی گۆڕیووە.
پ351. ڕووحگەورەیی: ڕۆحگەورەیی، ڕوحگەورەیی.
هاتە هاتێ بەرازی: هاتە هاتێ بەزاری.
پ361. بەرژەوندی: بەرژەوەندی.
پ365. برینج: برنج.
پ365. کەرێ یان: کەرێیان.
پ377. زانروە: زانراوە.
پ400. ئەکسانە: ئەو کەسانە.
پ419. کە کەتونەتە: کەوتونەتە.
ڕیبواران: ڕێبواران.

پ431. هەڵسکەوت: هەڵسوکەوت.
مامەڵ: مامەڵە.
پ436. بۆ ئاوو: بۆ ئاو.
پ442. ساحبە: ساحێبە.
پ447. دەیبنی: دەیبینی.
پ452. دوست: دۆست.
پ462. داچروو: دارچروو.
پ468. ئاڕەستە: ئاڕاستە.
پ472. دەوڵمەند: دەوڵەمەند.
پ475. پیاوتیان: پیاوەتیان.
هێلە: هێلکە.
پ574. کونە فرە: قوون فرە.
پ583. کەسێکەکەدا: کەسێکدا.
پ585. دەربڕنی: دەربڕینی.
پ602. بە ئاڕاستە: بەو ئاڕاستە.
کە کەسەکە: (کە) زیادە.
کاریگەریگەر ترە: کاریگەرترە.
پ605. تووش: تووشی.
پ607. ئامەژەیە: ئاماژەیە.
پ608. گونهات دەگات: گوناهت دەگاتێ.
پ617. هەل و دەرفتەێك: هەڵ و دەرفەتێك.
پ621. نە بارن: نە باران.
پ624. بەرنبەر: بەرامبەر. وشەی (بەرانبەر) دروسترە!
پ640. قەڵە و : قەڵەو.
پ642. کەتێتە: کەوتێتە.
پ667. توانانی: توانای.
پ677. شەیان: شەیتان.
پ677. سستت: سست.
پ686. ئەستمە: ئەستەمە.
پ699. دەسکەتێکیان: دەستکەوتێکیان.
پ724. بەێنیان: بەڕێنیان.
پ735. بزمان: ڕەنگە مەبەستی بزمار بێ، لەگەڵ قافیە پەندەکەش دێتەوە!
پ790. چاو مەلە بۆق: چاو بەلەبۆق. بەل: مانای فرە و گەورە. مەبەستی مەلەبۆق نییە، کە جۆرێکە لە مەلەوانی!
پ807. بێسەرووبەر: بێسەروبەر.
پ809. قۆڵ: مانای قۆڵی کراس دێت، باسك. نەوەك كە ئێوە نووسیوتانە

بۆ قۆڵایی. قووڵ: واتە قۆڵایی.
پ819. زەیا: زەلیل.
پ845. قزەون: قیزەوەن.
پ857. نانی ئیللەلڵایێی، نانی ئیلاهییێ. ئیلایێ.
پ869. لەناو خەڵیدا: لەناو خەڵکی دا.
پ879. لەو قورشیەی: لەو قوڕەی.
پ921. سە بە بەڕا: سەر بەبەڕا.
پ955. قازانێکیان: قازانجێکیان.
پ972. گفتە: کفتە.
پ976. هوڵدەقورتێنن: هەڵدەقورتێنن.
پ992. نا ڕکییە: ناڕێکییە.

دەیەم: هەڵەی پەڕاوێزوکان

سماسل: سمایل ل17.
ئەسعد حدێ: ئەسعەد عەدێ.
(لەعلی خان لە دوای مردنی کوڕە تاقانەکەی خۆشی بۆ ماوەیەکی کەم، کۆچی دوایی کرد.) لەعلیخان لە ساڵی 1968 کۆچی دوایی کردووە، ماوەیێکی زۆرە، (35)ساڵ دەکات. ئەم ماوەیەش کەم نییە بەقەد تەمەنی کوڕەکەیەتی.
پڕی ە وەی: بۆئەوەی، ل21.
گوزە: گۆزە، ل27.
تەڵا قۆ: تەڵاقی، ل70.
کەرترینی: کەرتڕینێ.
هەوارزی کەرترٍینێ: هەروازی کەرترینێ. ل135.
ئ ا کۆیان: ئاکۆیان. ل151.
ناحیەی وەتڵی: ناحیەی وەرتێی. ل156
ڕەنگە زۆر وشە و گۆڕ و شتی تر هەبێت، هەڵەی تێکەوتووە، من هەر ئەوەندەم دەستنیانکردووە.

سەرچاوەکان:

1. ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، جەلال مەحمود عەلی، بەغدا، 1982، ل16.
2. هەمان سەرچاوە پێشوو. ل16
3. فەرهەنگی ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، عەبدولوەهاب کانەبی شەریف، سلێمانی، 2005، ل5.

4. پەندی کوردی، حەمید ڕەشاش، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، 2020، ل7.
5. ئیدیۆم لە ڕواندزێ و دەوروبەری، هەڵمەت بایز، ڕێبوار عەبدوڵڵا، هێمن ڕەقیب، بەرگی یەکەم، سەنتەری هەندرێن بۆ زمان و توێژینەوەی کەلتووری، چاپی یەکەم، 2020.
6. حەمەد قەدڕی موسێ، داناز عەبولڕەحمان، دیپلۆماتیك مەگەزێن، 1/12/2019.
7. ڕێنووسی خاڵبەندی، د. هەڵمەت بایز، سەنتەری هەندرێن بۆ زمان و توێژینەوەی کەلتووری/ زانکۆی سۆران، 2020، ل21_22.
8. وەستا ڕەجەب چەکسازی بلیمەت. جەوادساڵح نەورۆز، ساڵی یەکەم، 2018، ل 263.

لە بارەی کێشەی گەلی کلدۆ ئاشوورەوە.. نووسینی: ستیڤان شەمزینی

خوێندنەوە و شرۆڤەکردنی دۆزی گەلی کلدۆ ئاشووری هەروا تێمایەکی ئاسان نییە و هەموو کەسیش ناتوانێت دەرەقەتی بێت، بەو پێیەی خۆی لە خۆیدا دۆزێکی مێژوویی و سیاسیی فرە رەهەندە. ئاگایی مێژوویی و سیاسیی زۆر پێویستە بۆ ئەوەی بتوانیت بابەتییانە لەمەڕ ئەو پرسە بدوێیت. ئەمە لێرەدا لە رێگەی دوو وتاری رۆژنامەوانییەوە هەوڵماندراوە بەشێک بین لە پرۆسەی قسەکردن لەمەڕ کێشەی گەلی کلدۆ ئاشوور. لێرەدا دەبێت خوێنەر سەرنجی ئەوە بدات هەردوو وتارەکە بۆ زمانێکی رۆژنامەوانی بەحت نوسراون و هەر لە رۆژنامەکانیشدا بڵاوکراونەتەوە. ئەگەرچی کلدۆ ئاشوورییەکان لەچێوەی عێراقدا دوو ئاڕاستەی سەرەکین لە رووی سیاسییەوە، یەکەمیان گووتارێکی کوردستانیی هەیە، هەرچی دووەمیشیانە ئەنتی کورد و خاوەنی نەزعەیەکی عێراقچێتییە. لەگەڵ ئەمەشدا ئێمە وەک یەک مەسەلە لە پرسی ئاڵۆزی گەلی کلدۆ ئاشوور دەڕوانین و شیکاریی بۆ دەکەین. هەڵبەتە دابەشبوونی جوگرافیی پێکهاتەکە رۆڵێکی گەورەی هەبووە لەوەی دۆزەکە بەهەند وەرنەگیرێت، چوونکە لە هەموو شوێنەکانی

عێراق بوونی پێکهاتەی کلدە ئاشووری هەروەک کەمینەیەک دەرکەوتووە.

لە ساتەوەختی پێشووی فەرمانڕەوایی بەعس و سەدامدا تێکڕای ئەو پێکهاتەیە وەک عەرەبی مەسیحیی لێیان دەڕوانرا، واتە سیمای ئاینیی زاڵکرابوو بەسەر ئەو گەلە دێرینەی میسۆپۆتامیادا، ئەگەرچی حزبی سیاسیی و ڕێکخراوی جۆراوجۆری کولتووریی لە ئارادابوون کە پارێزگارییان لە مانەوەی ئەو گەلە دەکرد، بەڵام هەموو ئەوانە بەپێی یاساکانی بەعس یاساغ بوون و هیچ کۆمەڵە و حزبێکی کلدانی سریانی ئاشووری مۆڵەتی پێدراوی تەنانەت کارتۆنیش ڕێگەپێدراو نەبووە، هەروەک چۆن لە ماوەی فەرمانڕەوایی بەعسدا ئۆتۆنۆمی کارتۆنی و پارتی دیموکراتی کارتۆنی بۆ کورد چێکرابوو کە لە واقیعدا بەعسیزمی کوردێنراو بوو، بەڵام ئەو ڕێکخراوانە بە هیچ پێکهاتەیەکی تر بۆ دیاریکراویی کلدە ئاشوورییەکان لە ئارادا نەبووە، چوونکە لە کولتووری بەعسیزمدا حاشا لە گەلێک بەو ناوەوە دەکرا، هەروەک ئاماژەم پێدا وەک کەمینەیەکی ئاینیی بە ڕەگەز عەرەب شوناس دەکران.

لە پاش ڕووخانی سەدام، بارودۆخی سیاسیی لە عێراقدا لە سەرەتادا و لە کاتی هەبوونی سوپای هاوپەیمانان دەرفەتێکی باشی بۆ هەموو لایەک ڕەخساند تاکوو خۆیان تەرح بکەن، لەوانەش گەلی کلدە ئاشووری دەرفەتی بۆ ڕەخسا کە گوزارشت لە خۆی بکات. هەرچەند لە ساڵی 1992ەوە لە یەکەم خولی پەرلەمانی کوردستاندا پێنج کورسی کۆتا بۆ کلدە ئاشوورییەکان جێگیرکرا و مافی دامەزراندنی حزب و کۆمەڵە و کۆمەڵەی سیاسیی و فەرهەنگییەکانی ئەو گەلە بە یاسایی کرا و چەندان خوێندنگەش بە زمانی سریانی دامەزران و دواجاریش عەینکاوە وەک ناوەندی دەسەڵاتێکی ئۆتۆنۆمی نافەرمیی ڕۆڵی دەگێڕا، بەڵام لەسەر ئاستی عێراق ئەمە لە ئارادا نەبوو، تا هەنووکەش بەو ئاستە نییە لە کوردستان هەیە، بە پێچەوانەوە حکوومەتی عێراقی نەیتوانیوە پارێزگاریی لە ژیان و ماڵی هاووڵاتیانی کلدە ئاشووری بکات، لە ئەنجامیشدا زۆرتر لە نیوەی ئاشوورییەکانی بەغداد و موسڵ ئاوارەی کوردستان و وڵاتانی ئەورووپا بوون.

ڕەنگەچارەی هەرە دروست بۆ چارەسەری کێشەی ئەم گەلە کە پێکهاتەیەکی ڕەسەنی کوردستان و عێراقن، بە دیتنی من پێدانی مافی ئۆتۆنۆمییە لە چوارچێوەی کوردستان یان عێراق، لەو شوێنانەشی زۆرینە پێکدەهێنن مافی دامەزراندنی ئیدارەی تایبەت بە خۆیان هەبێت، ئەمەش بە پێی یاسایەکی ڕوون و کۆنکرێتی ڕێکبخرێت و لە هەردوو پەرلەمانی کوردستان و عێراق بە دەنگی پەرلەمانتاران پەسەند

بکرێت. هەروەک پێویستە ئەم مافە بە دەستووریش گرانتی بکرێت. بە تورکمانەکانیش هەمان بیردۆز چارەسەرێکی دادپەروەرانەیە. پێموایە لە کوردستان لە ئێستادا کە هەرێمێکی فیدراڵییە و رەنگە لە دواڕۆژیشدا ببێتە دەوڵەت هیچ ئاستەنگ و کۆسپێک نابینم لەسەر رێی پیادەکردنی ئەو بیرۆکەیە، ئەوەی دەمێنێتەوە عێراقە، عێراقیش تاکوو ئێستا بەهەمان لۆژیکی دیکتاتۆرییەتی زۆرینەیەکی شیعەمەزهەب بەسەر ئەوانیتردا بە کورد و سوونە و ئاشوورییەکانەوە بیر دەکاتەوە و هەنگاو هەڵدەگرێت.

چاپتەری یەکەم
تەنگژەی عێراق و چارەنووسی ئاشوورییەکان

گەلی ئاشوور یان کلدە ئاشووری بە یەکێک لە دێرینترین گەلانی میزۆپۆتامیا دەژمێردرێت، ئەم گەلە بە رەسەن سامییە سەرەتا وەک چەند هۆزێک لە نیوە دورگەی عەرەبی ژیاون، بەڵام بەپێی سەرچاوە مێژووییەکان لە چوار هەزار ساڵ بەر لە زایینەوە بەرەو وڵاتی میزۆپۆتامیا کۆچیان کردووە. لەگەڵ ئەو کۆچکردنەشدا دەوڵەتەکیان لە ناوچەکە دروستکردووە کە دواتر بووەتە ئیمپراتۆریایەکی مەزن و شاری نەینەوا (موسڵی ئێستا)یان کردووە بە پایتەخت، هاوکات رۆژ لە دوای رۆژ سنووری قەڵەمڕەوی ئەم دەوڵەتە رووی لە زیادبوون کردووە، تا دواجار بووەتە یەکێک لە گەورەترین ئیمپراتۆریەتەکانی ناوچەکە. هەرواش ئیمپراتۆریای ئاشوور بەردەوام لە جەنگدا بووە تا بتوانێت دەسەڵاتی خۆی بەسەر تەواوی ئەو ناوچەیەی کە ئێستا پێی دەڵێن رۆژهەڵاتی ناڤین بسەپێنێ، بۆ نموونە لە ساڵانی 884-860 (پ.ز) چەندین هەڵمەتیان بردەتە سەر (لۆلۆ)کان، لە ئەنجامدا لە ناوچەکانی زاموا (سلێمانی) و مەریوان و پێنجوێن دەریان پەڕاندوون، کە دوای سەرکەوتنەکانی پادشای ئاشووری (ئاشوور ناسرپاڵ) بەسەر (ئامینخا)ی پادشای لۆلۆ (ئەستونی سەرکەوتنی) لە سەرای نەینەوا نیشانداوە، بەڵام لە دواهەمین جاردا بە هاوپەیمانەتی مادەکان و بابلییەکان لە سەردەمی پادشا (سەنحاریب)دا ئیمپراتۆریەتی ئاشوور تووشی شکستی گەورە هات و لە ئاکامدا ئیمپراتۆریەتەکە لە بەریەک هەڵوەشایەوە، ئیتر لەو کاتەوە گەلی ئاشوور بووەتە گەلێکی پەڕاگەندە و وڵاتەکەی لەسەر ئەتڵەسی جیهان سڕاوەتەوە و مێژوو بە درێژایی زیاتر لەم دوو هەزار ساڵە رووبەرێک بووە بۆ پاکتاو و لەناوبردنی گەلی ئاشووری، هەر لەو رێکەوتەوە مێژووییەوە، کێشەیەک خۆی خزاندەتە ئەم دەڤەرەوە کە ناوی کێشەی ئاشوورییەکانە و تا بە ئەمڕۆش دەگات بە چارەسەر

ماوەتەوە، بەڵکو لەنێو کورەی ئاگری ڕۆژهەڵاتی ناویندا بوونی ئەو گەلە خەریکە دەتوێتەوە.

کێشەیەکی مێژوویی و پەڕاوێزکراو

کێشەی گەلی ئاشوور یەکێکە لە گرنگترین کێشە نەتەوەییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بەڵام دابەشبوونی ئاشوورییەکان بەسەر چەند دەوڵەتێکدا کارێکی وایکردووە کێشەکە ئاڵۆزتر بێت، لەوەش گرنگتر ئەوەی کارەکەی کردووەتە کارێکی ئەستەم و زەحمەت نەبوونی نیشتمانە، ڕاستە ئاشوور لەسەردەمی ئیمپراتۆریەکەیدا خاوەنی جوگرافیایەکی پان و پۆڕ و فراوان بووە، بەڵام لەگەڵ کەوتنی ئاشووردا و لە پرۆسەیەکی مێژوویی و داگیرکارییدا بەتایبەت دوای زاڵبوونی دەسەڵاتی فارسە ئەخمینییەکان و دواتریش فتوحاتی ئیسلامی سنووری جوگرافیای پێشووی ئیمپراتۆریای ئاشوور و نیشتمانی ئاشوورییەکان ڕۆژ بە ڕۆژ رووی لە کەمی کردووە، تا کار گەیشتووە بەوەی گەلی ئاشوور لە ناوچەیەکی بەرتەسکی نێوان دەوڵەتی عوسمانلی و سەفەویدا لە چەند جێگەیەکی وەک شەمزینان و هەکاری و دەوروبەری قەتیس بکرێت. گەرچی دەشتی نەینەوا مەڵبەندی سەرەکیی نیشتەجێبوونی ئاشوورییەکان بووە، کەچی لەگەڵ پرۆسەی غەزاوەتی ئیسلامیدا ناسنامەی ناوچەکە دەگۆڕێت و تەعریب دەکرێت و دەبێتە خاکی عەرەب.

پاشانیش هاوکێشە سیاسییەکانی دوای جەنگی جیهانی یەکەم و دروستبوونی چەند دەوڵەتێکی نوێ لەسەر جەستەی ئیمپراتۆریای عوسمانلی "پیاوە نەخۆشەکە" بە تایبەتی دەوڵەتی تورکیای عەلمانی ڕادیکاڵ لەسەر دەستی مستەفا کەمال ئەتاتورک و قەلاچۆکردنی ئاشوورییەکان لەسەر دەستی ئەو دەوڵەتە بووە فاکتەری توانەوەی تەواوەتی جوگرافیا و نیشتمانی گەلی ئاشوور، چوونکە ئاشوورییەکان ناچار بوون لەژێر کاریگەریی پرۆسەی پاکتاو و جینۆسایددا بەشێوەیەکی بەرفراوان کۆچ بکەن، بە نموونە کۆچ بەرەو ئەوروپا و دەوڵەتانی تری دراوسێ. لە پایتەختی مێژوویی ئەو گەلەشدا "دەشتی نەینەوا" ئاشوورییەکان کەمینەیەکیان پێکدەهێنا لەسەر ئەو زەوییەی لە پرۆسەی غەزەواتدا بەر لە سیانزە سەدە تەعریبکرابوو، بۆیە لەو زێدە ڕەسەنەدا وەک هاووڵاتی پلە دوو بگرە پلە سێش دەبینران بەهۆی جیاوازیی ئیتنیکی و ئاینییەوە. بەمجۆرە کێشەی ئاشووری لە کێشەیەکی نەتەوەیی و میللییەوە گۆڕا بۆ کێشەی کەمایەتی و ئیتنی کە ئەمەش دیسان بووە هۆی ئاڵۆزکانی فایلی قەزیەی گەلی ئاشوور.

لەلایەکی ترەوە کێشەی ئاشوورییەکان (وەک کێشەی کورد) لە

بەرژەوەندیی زلهێزەکان نەبووە تا داکۆکی لێبکەن، بۆیە تەرکیزی ڕۆژئاواییەکانی هەتا هەنووکەش ڕانەکێشاوە، ئەمەش دەزەکەی کردووە بە کێشەیەکی پەراوێزخراو، هەرچەندە لە سەرەتای سەدەی رابردوودا روسیا و دواتر بەریتانیا هەریەک لە دوو قۆناغی جیادا پشتگیریی خۆیان بۆ کێشەی ئاشوورییەکان دەربڕی، بەڵام ئەمانە تەنیا بەکارهێنان بوون چونکە هاوکێشەکانی دوای یەکەم جەنگی جیهانی و هاتنە سەرکاری دەسەڵاتی بەلشەفیکی لە روسیا، هەردوو دەوڵەتەکە پشتیان لەم گەلە کرد و دواتریش چاوپۆشیان لە کوشتار و بە کۆمەڵ کوشتن و قڕکردنی ئاشوورییەکان کرد!، بۆ نموونە ئەو کوشتارگایەی حکوومەتی پادشایی کۆلۆنیکراوی ئینگلیز لە عێراق لە ساڵی 1933 لە شارۆچکەی سیمێڵ لە سنووری پارێزگای دهۆکی ئێستا بەرپایکرد.

ونبوون لە بۆتەی مەسیحییەتدا

دوای بڵاوبوونەوەی ئاینی کریستیانی، گەلی ئاشوور لە یەکەمین ئەو گەلانە بوو کە باوەڕیان بە ئاینەکە هێنا و لە پەرستنی خودا ڕەسەنەکانی ئاشوورەوە بەرەو ئاینی یەکتاپەرستیی عیسایی وەرچەرخان، بەڵام مەسیحییەت بووە مایەی ئیشکالییەتێکی گەورە بۆ ئەم گەلە، لەبەرئەوەی هەندی نەتەوەکە لە چوارچێوە و بۆتەی ئاینی مەسیحییەتدا توایەوە و زەمینەی بۆ ئەوە خۆشکرد کە ئاشوور لە گەلێکەوە بە کۆمینەیەکی ئاینی وەرچەرخێت، چونکە قبوڵکردنی ئاینی نوێ (مەسیحییەت) لای ئاشوورییەکان بە جۆرێک بوو کە هەستی ئاینی زاڵتر بوو یان زاڵترە بەسەر هەستی نەتەوەییدا، دروست بەپێچەوانەی جولەکەوە کە هەمیشە ئاینیان بە خزمەتی خەونە نەتەوەییەکانیان بەکارهێناوە بەڵکو ئاین پڕۆژە و میکانیزمەکی دەستی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی گەلی جولەکە بووە!.
زیاتر پابەندبوون و توانەوەی ئاشوورییەکان لە بۆتەی مەسیحییەتدا وەک پابەندبوونی کورد وایە بە ئاینی ئیسلامەوە. هەمیشە و تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەمیش کورد وزە و هێز و بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانی خۆی خستەتە خزمەتی ئیسلامەوە، ئەوەتا سەرکردەیەکی وەک سەلاحەدینی ئەیوبی بە ڕەگەز کورد خۆی و سوپاکەی دەخاتە خزمەتی ئاینی ئیسلامەوە و لە ئاکامیشدا ئاینپەروەریی کوێرانە دەیخاتە نێو گێژاوەکی مەزهەبی و بارودۆخێکی نەخوازراوی نەگەتیف و دەبێتە سوارچاکی کوشت و بڕی کریستیانەکان و گەلی جولەکە "بنی اسرائیل" لەسەر زەمینی ڕەسەنی خۆیاندا! ئەمە لە میانەی ئەو جەنگەی بە جەنگی خاچپەرستان ناودەبر کراوە لە مێژوودا، کە بۆ دووەم جار پاش غەزوی قودس لە سەروەختی خەلافەتی عومەری کوڕی خەتابدا،

موسڵمانەکان دەستیان گرت بەسەر رووگە و ناوچەی پیرۆزی هاوبەشی جولەکە و کریستیانەکاندا.

بەو شێوەیەش هەستی ئاینپەروەریی ئاشوورییەکان و زاڵبوونی شوناسی ئاینیی ئەوەی خستەوە کە کێشەی ئاشووری بچووک بێتەوە بە کێشەیەکی مەزهەبی، بە وێنە لە عێراقدا دەسەڵاتی بەعس هەوڵیدەدا کە ئاشوورییەکان تەعریب بکات و بە عەرەب حیسابیان بکات. هەر بۆیە هەموو ئاشوورییەکیان بەوە ناچار دەکرد کە خۆیان بە عەرەبی مەسیحی ئەژمار بکەن!. ئێستاش بە تایبەتی لە دوای رووخانی رژێمی بەعسەوە، کێشەی ئاشووری یەکێک لەو کێشانەیە کە باس و خواسی زۆری لەسەرە و هاتۆتەوە ناو هاوکێشە سیاسییەکانی عێراقەوە، بەڵام هەتا ئەمڕۆش لە عێراقدا کێشەی ئاشووری وەک کێشەی کەمایەتییەکی ئاینیی سەیر دەکرێ نەک کێشەیەکی نەتەوەیی.
ئاشوورییەکان چی هەڵدەبژێرن؟
وەک ئاماژەمان پێدا لە بارودۆخی نوێی عێراقدا چانسێکی کەم لە بەردەم دەسەی کێشەی ئاشوورییەکاندا کراوەتەوە، ئاشوورییەکان تا راددەیەک بەشدارن لە گەڕانەوەی دەسەڵاتی حکوومەتی نوێی عێراقدا، بەڵام هیچ کاریگەرییەکیان نییە بە ئاقاری بە ڕۆژەڤکردنی دۆزەکەیاندا، بەڵکو کێشەکەیان وەک کێشەی نەتەوەیی هێشتا بەردەوامی هەیە، دانانی وەزیرێک وەک نوێنەری گەلی ئاشوور بە هیچ جۆرێک بەڵگەی سەلماندنی مافی تەواوەتی ئاشوورییەکان نییە، ئەگەر وابێت خۆ لە سەردەمی دیکتاتۆرەکەی پێشوودا (تاریق عەزیز) وەک کەسێتییەکی ئاشووری تەعریبکراو لە بەرزترین ئۆرگانی حزبی بەعس و حکوومەتەکەی سەدامدا بووە! یان چەندان وەزیری کورد هەبوون لە حکوومەتی بەعسدا کەچی لە هەمان کاتدا کورد بە کیمیایی قەسف دەکرا و قڕ و ئەنفال دەکرا!. کەوابوو ئاشوورییەکان دەبێ چی بکەن؟، چی سەرپشک بکەن؟، چۆن بەرەو رووی واقیعەکان ببنەوە؟.

سەرپشکردنی عێراق

دەشێ بەو پرسیارە دەست پێبکەین: ئایا ئاشوورییەکان عێراق سەرپشک دەکەن یان نا؟ واتە هەڵبژاردنی هەرێمی عەرەبیی عێراق کە هەردوو پێکهاتەی سوونە و شیعە قەڵەمڕەوی دەکەن، بەڵام تابلۆ سیاسییەکە دەریدەخات حکومی رەها دەکەوێتە دەستی شیعە، ئەوانیش بەپێی ڕێساکانی مەرجعییەت و ویلایەتی فەقیهی هاوشێوەی کۆماری ئیسلامی ئێران دەوڵەت تیۆکراتیزە دەکەن، وەڵامی پرسیارەکە گەلێک قورس و زەحمەتە و دەشێ هەر تاکێکی ئاشووریی وەڵامێکی تایبەتی خۆی بۆی هەبێت، بە باوەڕی من ئاشوورییەکان نابێت هەرێمی عەرەبیی عێراق

سەرپشک بکەن، ئەمیش لەبەر دوو هۆکار:

یەکەم: لەبەرئەوەی هەموو ئەو ئاشوورییانەی لە عێراقدا دەژین لە رووی دابەشبوونی سوکانییەوە نەکەوتوونەتە هەرێمی عەرەبییەوە بەڵکو ژمارەیەکی زۆر لەوە زیاتر لە کوردستان، لە شارەکانی کەرکوک و هەولێر و سلێمانی و دهۆک و شەقلاوە و ئامێدی و زاخۆ تاد.. دەژین، لە حاڵەتی سەرپشکردنی هەرێمی عەرەبیدا کارێکی قورسە کە هەموو ئاشوورییەکان بەرەو هەرێمی عەرەبی کۆچ بکەن، لە ئاوها حاڵەتێکدا دەبێتە هەی دابڕانێکی گەورەتری نەتەوەیی لە نێوان تاکەکانی گەلی ئاشووردا.

دووەم: چونکە دەسەڵاتی عەرەب هەمیشە خەڵکانی جیاواز لە خۆی بە هەڕەشە دەزانێ لەسەر خۆی. ئەمەش دەبێتە بناغەی کێشەیەکی قەبەتر لە ئایندەدا، ئاشوورییەکان هەم عەرەب نین، هەم موسڵمان نین، ئەم خاڵەش کەلێنەکە فراوانتر دەکات، جگە لەوەش ئەزموونی دەسەڵاتی عەرەبیمان دیوە لە بەرامبەر کەمایەتی و نەتەوەکانی ژێر دەستیان، ئەگەر بە سەرنجەوە بڕوانین بۆ مامەڵەی عەرەب لەگەڵ قیبتییەکانی میسر و ئەمازیخ و بەربەر و گەلی دارفۆر و کورد و تورکمان و چەندان نموونەی تریش، ئەو راستییەمان لەلا ئاشکرا دەبێت کارێکی ئەستەمە عەرەب بتوانێت لەگەڵت هەڵبکا بە نەفیکردن و پلە نزمیی تۆ، بە تایبەتی لەکاتێکدا ئەگەر تۆ بتەوێ شوناس و کولتوور و هەبوونی نەتەوایەتی خۆت بپارێزی و هاوکات مومارەسەی دینێک بکەیت جیاواز لە دینی عەرەبەکان کە ئیسلامە. کەوابوو زۆر زەحمەتە ئاشوورییەکان بتوانن لە چوارچێوەی دەسەڵاتی عێراقی عەرەبی و مەزهەبیدا بگەنە مافەکانی خۆیان، ئەم نوقتەیەش سەرپشکردنی عێراقی کردۆتە کارێکی دوور و نەکردە. خۆ ئەگەر پلاتفۆرمی هێزە ئاشوورییەکان رووەو بەغداد بێت، ئەوە قووڵەکە خەستتر دەکاتەوە.

سەرپشکردنی کوردستان

ئەگەر بە پێچەوانەوە گەلی ئاشوور کوردستان سەرپشک بکا، دیسان تووشی هەمان ئیشکالییەت دەبێ کە لە کاتی سەرپشکردنی هەرێمی عەرەبیدا دێتە بەردەمی، لەبەر ئەوەی چۆن هەموو ئاشوورییەکان لە باشوور و ناوەڕاستی عێراق چڕ نەبوونەتەوە بە هەمان شێوەش هەموو لە هەرێمی کوردستان چڕ نەبوونەتەوە، بەڵام دەبێ هەما بۆ ئەوە بکرێ بارودۆخی کوردستان جیاوازیگەلی زۆری هەیە لە زەمینە و فەزای هەرێمی عەرەبیی، هەموو ئەوەی لە ماوەی (13) ساڵی رابردوودا لە سایەی دەسەڵاتی کوردستان بەڕێوە چووە “سەرباری هەر کەموکوڕییەک”

ئەوە بووە بە هیچ جۆر و شێوەیەک ئاشوورییەکان نەکەوتوونەتە بەر هەڕەشە و پەلاماردان لەبەرئەوەی لە رووی نەتەوەیی و ئاینییەوە لە کورد جیاوازن، بەڵکو بە پێچەوانەوە ئەم جیاوازییە بۆتە مایەی ڕێزگرتن و خۆشەویستی بۆیان لەلای کوردەکان!. هەرواش بەشداریی چالاکانەیان هەبووە لە دەسەڵات و حکوومەتی هەرێمی کوردستاندا چ وەک ئەوەی لیستێکی تایبەت بە ئاشوورییەکان هەیە لە پەرلەمانی کوردستان چ وەک بەشداریی لە کابینەکانی حکوومەتی هەرێمدا.
ئەوەشی بووەتە هۆی ئەوەی ئاشوورییەکان بە شێوەیەکی گشتیی ئینتمایەکی کوردستانیان نەبێ، لەوانەیە لەو ترسەوە سەرچاوەی گرتبێت ئەگەر کوردستان لە عێراق جیا بێتەوە دەبێتە شۆکێکی مەزن بۆ ئاشوورییەکان چوونکە ئەو یەکبوونەی ئاشوورییەکان کە ئێستا لە عێراقدا هەیانە (هەرچەندە پەرش و بڵاویشە) نامێنێ و دەبێتە هۆی دوولەتبوونی ئەو یەکبوونە. کەواتە ئاشوورییەکانی کوردستان پێویستە ئەجیندای خۆیان لە کوردستان لەوێدا چڕ بکەنەوە، مافی ئۆتۆنۆمی دەستەبەر بکەن، بەشدارییان لە پرۆسەی سیاسیی ببێتە بەشدارییەکی کردەیی، ئەمە جگە لەوەی پێداگریی زۆرتر بکەن لە ڕاستای بەدیهێنانی مافە کولتووریی و فەرهەنگیی و نەتەوەییەکانیان. ئەمە ڕێگەیەکی دروستە بۆ گەلێکی بێ نیشتمان.

قەیرانی ئەڵتەرناتیق

ئەگەر ئاشوورییەکان لە چوارچێوەی عێراق و کوردستان تووشی ئیشکالییەت دەبن، ئەی ڕێگا چارەسەر چییە؟ ئایا دەتوانن مافی چارەنووس بڕیار بدەن؟ ئایا دەتوانن داوای دەوڵەتێکی ئاشووریی سەربەخۆ بکەن؟ بێگومان نەخێر! چونکە گرنگترین ڕەگەزی دەوڵەتی نەتەوەیی هەبوونی نیشتمانە کە لە ئێستا ئەو پێشمەرجە گەلی ئاشوور نییەتی، ئەمەش وا دەکات کە بە درێژایی ساڵان و قۆناغەکانی ئایندەش ئەم خواستە دەستەبەر نەکرێت. گرنگترین شت ئەوەیە کە پلاتفۆرم و ئەجیندای گەلی ئاشوور و پارتەکان لە دەوری ستراتیژییەتێک کۆبکرێتەوە کە بریتییە لە دانانی بە هەبوونی نەتەوەیی گەلی ئاشووریی لە دەستووری هەمیشەیی دەوڵەتی عێراقدا و حسابکردنی هاووڵاتیانی ئاشووریی وەک هاووڵاتی پلە یەک و بە دەستهێنانی مافی نەتەوەیی و ئیتنییەکان کە وەک وتم لە ڕێگەی ئۆتۆنۆمییەکەوە لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی فراواندا کە ناوی عێراقە.
لە دواجاریشدا پێویستە پڕۆژەی سیاسیی گەلی ئاشوور لە دەوری ئەو تەرحە کۆببێتەوە کە لایەنگری دەکات لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی عەلمانی و فیدراڵی و دیموکراتیک لە عێراق، چوونکە بەبێ

مسۆگەرکردنی عەلمانییەت و دیموکراسییەت لە عێراق و لە کاتی هەبوونی دەوڵەتێکی سەنترالی نەتەوەیی یان مەزهەبی لە هەر چرکەیەکدا مافی گەلی ئاشوور موعەرەزی بە پێشێلکردن.

چاپتەری دووەم
دەستووری هەرێمی کوردستان و مافی گەلی کلدە ئاشووری

من پسپۆری بواری دەستوور و دیزاینی دەستووریی نیم، بەڵکو ڕەنگە کەمترین زانیاریم لەو بارەوە هەبێت، بۆیە ناتوانم بەشێوەیەکی ئەکادیمیی شەنوکەوی دەستووری هەرێمی کوردستان بکەم، بەڵام لە دوای چەند جارێک لە خوێندنەوەی دەستوور هەر لە دیباجەکەیەوە تا دوا ڕستەی دەروازەی حەوتەم کە دوا دەروازەی دەستوورەکەیە چەند سەرنج و تێبینییەکم لەلا دروست بوو. هەروەک پێشتر وتم چوونکە کەسێکی شارەزای دەستوور نیم نەمویست لە بارەیەوە هیچ بنووسم، بەڵام بە وردبوونەوەی زیاترم لە دەستوورەکە بۆم دەرکەوت پێگەی گەلی کلدانی ئاشووری سریانی لەم دەستوورەدا جێگەی قسەوباس لەسەرکردنە، بۆیە هەوڵدەدەم کەمێک لە دەرگای ئەو مەسەلەیە بدەم و چەند تیشکیش بخەمە سەر هەندێ خاڵی ناکۆک و پێچەوانەی ناو دەستوورەکە. بە کورت و کرمانجی لە ڕەهەندە سیاسییەکەوە زیاتر لەم بابەتە دەدەم تا ڕەهەندە یاسایی و دەستوورییەکە.

گەلی کلدانی ئاشووری سریانی یەکێک لەو گەلانەیە لە پاڵ گەلی کورد و تورکماندا نیشتەجێی سەر خاکی کوردستانە و بەشداربووە لە هەموو ساتێکی خۆش و ناخۆشی ئەم وڵاتەدا. دیرۆک و مێژووی ئەم گەلە لە پێشخستنی ژیار و شارستانێتی ئەم وڵاتە دیرەکێکی دیار و پڕ لە گرنگییە، چوونکە هەبوونی هەزاران ساڵەی ئەم گەلە لەم دەڤەرەدا کاریگەریی و کارتێکردنی زۆری هەبووە لەسەر هەموو دەخ و بارە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگە لە هەموو قۆناغە مێژووییەکاندا، بە تایبەتی لەو کاتەوەی ئیمپراتۆریای ئاشووری لە بەهێزترین حاڵەی خۆیدا بوو. هەرچەندە ئێستا بواری ئەوەمان نییە ڕووناکی بخەینە سەر مێژووی تژ لە هەڵبەز و دابەزەی ئەم گەلە و لە کاریگەرییان بکۆڵینەوە لەسەر کولتوور و ڕۆشنبیریی ناوچەکە و ناتوانین خەبات و قوربانیدان و چەوساندنەوەی ئەم گەلە وەبیر بخەینەوە، بەڵام هیچ گومانێک لەسەر ئەوە نییە هاووڵاتیانی گەلی کلدە ئاشووری هاووڵاتییەکی پلە یەک و ڕەسەنی کوردستانن، بۆیە دەکرێت لە ماف و ئەرکدا لەگەڵ هاووڵاتیانی کورد یەکسان بن.

لە هەست بەوە دەکەین تێنەگەیشتن هەیە لەمبارەوە، ناوهێنان و بە

پلە یەک دانانی هاوو□تیانی ئەم گەلە لە ریاکاریی و مجامەلەی رووکەشی تێنەپەڕیووە. بۆ نموونە ئەگەر سەیری خاڵی یەکەم لە ماددەی (6)ی دەروازەی یەکەمی دەستوور بکەین نووسراوە: گەلی کوردستان- عێراق پێکهاتووە، لە کورد و نەتەوەکانی دی (تورکمان – کلدان– ئاشووری– ئەرمەن- عەرەب) لەوانەی بە پێی یاسا هاووڵاتی هەرێمن!!. ئەگەر کەمێک لەم پەرەگرافە وردبینەوە تێدەگەین چەند□ ک□فامی هەیە لە تێگەیشتنی گەلی کلدۆ ئاشووری، چون لە راستیدا دوو گەل نییە یەکێکیان بە ناوی گەلی ئاشووری و ئەویتریان بە ناوی کلدانی، بەڵکو تەنیا یەک گەل هەیە ئەویش بەناوی (گەلی کلدانی ئاشووری سریانی) نەک ئەوەی هەریەک لە کلدان و ئاشووری دوو نەتەوە و گەلی جیابن، ئەمە هەروەک ئەوە وایە بڵێی گەلی هەورامی و گەلی سۆرانی و گەلی لوڕیی لە کاتێکدا ئەمانە گەل نین و لقی بچووکن لە میللەتی کورد. قسە لەسەر ئەوەیە: ئاخۆ دەسەڵاتی□ک یان حکوومەتێک هێشتا تێنەگەیشتبێت لەوەی کلدانی و ئاشووری یەک گەلن!، ئیتر چۆن لە مافی□کانی تێدەگات و بە کام میکانیزم دەیپارێزێت لە دەستدرێژیی و پەلاماردان؟!.

ئەم لێک جیاکردنەوەیەی کلدان و ئاشووری بووە مایەی ناڕەزایەتییەکی زۆر لەنێو هاووڵاتیانی ئەم گەلە و لە ئاستی نێوەندی سیاسیشدا قسە و باسی زۆری بەدوی خۆیدا هێناوە. تەنانەت گەیشتۆتە راد□یەک، کادری پێشکەوتووی پارتی و وەزیری دارایی و ئابووری حکوومەتی هەرێم (سەرکیس ئاغاجان) ناڕەزایەتی دەرب□□ و وەک ئاشوورییەک بەرگریی لە گەلەکەی بکات و کەموکورتییەکانی رەشنووسی دەستووری هەرێم باس بکا. ئەو لە لێدوانێکدا بۆ ماڵپەڕی (عەینکاوە) ناڕەزایەتییەکانی خۆی دەربڕی و لە بەشێکی قسەکانیدا وتی (دەستوور ئێمەی جیا کردۆتەوە بە شێوەیەک هاتووە وەک ئەوەی ئێمە دوو گەل بین ئەوەش جێگەی قبوو□ نییە، ئێمە لەگەڵ دەستەواژەیەکی لێکدراوین بەمشێوەیە: الشعب الکلدانی الاسوری السریانی). هەروەها ئاغاجان لە وتەکانیدا داوای ئۆتۆنۆمی و مافی خۆج□یی بۆ ئەم گەلە کرد کە لە دەستوور و ئەجیندای حکوومەتی هەرێمدا تەواو فەرامۆشکراوە. لەگەڵ ئەمیشدا پارت و رێکخراوەکانی ئاشووری کلدانی سریانی داوای مافی ئۆتۆنۆمی دەکەن لە چوارچێوەی هەرێمی کوردستاندا، چوونکە بارودۆخی کوردستان بە دەورانێکدا تێدەپەڕێ هەنگاو بەرەو دەوڵەتبوون دەنێ، ئەمەش مافێکی سروشتی و ئاسایی ئەم گەلەیە، بەڵام لایەنی کوردیی ناچنە ژێر باری ئەم داواکارییانە، ئەوەش دیسان ئەزموونی عەرەبی عێراقمان وەبیر دەخاتەوە لە پێنەدانی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد، کەچی هەنووکە کورد

لە دۆخێکدایە بەرزترین پۆستی ب□□و□بردنی عێراقی لە دەستدایە و وەک دەڵێن ئەمێستا قەندیل حوکمی بەغداد دەکات.

بە درێژایی هەموو ماددە و بڕگە و دەروازەکانی دەستوور هیچ بەندێکی ئ□و□ت□ نابینین مرۆ هەست بکات وەک گەلێکی سەربەخۆ و خاوەن ئیرادە لە گەلی کلدانی ئاشووری سریانی روانرا بێت، بەڵکو بە شاراوەیی و لە بۆتەی دەستووردا مافەکانی ئەم گەلە سنووردار کراون و بچووک کراونەتەوە. دەستووری هەرێمی کوردستان یەکێکە لەو دەستوورانەی لافی پێشکەوتنخوازیی و دیموکراسییەت لێدەدات و بە ئاشکراش مافی گەلێکی هاوپەیمان رەش دەکاتەوە. خۆ جارانیش سەدام حسێن لە چوارچێوەی یاسای ئۆتۆنۆمی کە بە ئۆتۆنۆمی کارتۆنی نێودەبرا هەندێ مافی کولتووریی و رۆشنبیریی و تەنانەت نەتەوەیشی بە کورد بەخشی بوو، بەڵام سەرئەنجام کورد وەک نەتەوەیەک کۆت و بەند بوو لە زیندانی رەگەزپەرستی عەرەبیدا. هەروا سنوور و ئەوپەڕی مافەکانی کورد تەنیا لەو چوارچێوەیەدا بوون کە بەعس دیاری کردبوون، ئەمڕۆش دەسەڵاتی کوردیی هەندێک مافی کارتۆنی دەدات بەم گەلە، خۆ ئەگەر پارتەکانی کلدانی ئاشووری سریانی پێی رازی بن بوونیان دەکەوێتە ژێر پرسیارەوە و ناتوانن لە پارتی شۆرشگێڕی کوردستان و پارتی دیموکراتی کوردستانی ئەوسای سەردەمی بەعس شتێکی زیاتر بن.

بەداخیشەوە لایەنی کوردیی لە روانگەی پارسەنگی هێز و بەهێزیی پێگەی سیاسیی خۆی و پاڵپشتیی و هاوپەیمانێتی لەگەڵ ئەمەریکا بە پارادایمێکی ئۆپۆرت□یستانە مامەڵە لەگەڵ گەلی کلدۆ ئاشووری دەکات، لە کاتێکدا ئەمە کتومت دووبارەکردنەوەی هەمان ئەزموونی فاشیلی رژێمی بەعسی عێراق□. ق□□ت□ر وتی (خەڵکانی وڵاتێک لە هێزدا یەکسان نین، بەڵام دەکرێت لە ئازادیدا یەکسان بن) دەکرێت هێزی گەلی کلدۆ ئاشووری سریانی و پاڵپشتی و هاوپەیمانییەکانی لە بازنەیەکی تەسک و لاوازتردا بن لە چاو کورد، ئەوەش مانای ئەوە دەرنا بڕێت کورد گەمە بەم حزورە لاوازەی ئەم گەلە بکات و ویست و ئەجینداکانی خۆی بەسەردا بسەپێنێت. با هێز و توانای□کان جیاواز بن و یەکێک لەوی دیکە کەمتری هەبێت، بەڵام دەبێت لە ئازادیدا وەک یەک بن، ئەوەش کلیلی دەرگای دیموکراسی و سیحری سەرکەوتنی ئەزموونی کوردستان دەبێت. نابێت دیموکراسی لە ئاکامدا ببێتە ئەو نەریت و دیاردە دزێوەی بۆ نموونە لە تورکیا پەیڕەو دەکرێت کە بریتییە لە دیکتاتۆرییەتی زۆرینە بەسەر کەمینەدا.

کورد بەوە سەرکەوتوو نابێت هێڵی سوور بە دەوری مافەکانی گەلی

کلدە ئاشووریدا بکێشێت، هەروەک ئەوەی هیچ سوودمەند نابێت لە سەپاندنی دەستوورێکی تژ لە کەموکوڕیی بەسەر ئەم گەلەدا، چوونکە دواجار کێشەیەکی زۆر بەرەکی دەگرێت و دەبێتە مایەی سەرئێشەیەکی گەورە بۆی، مارکس وتەنیش (نەتەوەیەک نەتەوەیەکی دی بچەوسێنێتەوە مەحاڵە ئازاد بێت). جگە لە هەموو ئەمانەش ئەم دەستوورە دەستوورێکی عەلمانی نییە و ئاین ئامادەگی هەیە لە داڕشتن و تەبەنیکردنیدا، مەبەستیش لە ئاین بەگومان ئیسلامە. بەوانە لە مادەی حەوت لە دەروازەی یەکەم چی هاتووە؟!! (ئەم دەستوورە جەخت لەسەر ناسنامەی موسڵمانێتی زۆرینەی گەلی کوردستان دەکاتەوە و بنەماکانی شەریعەتی ئیسلام یەکێکن لە سەرچاوە سەرەکییەکانی یاسادانان). لێرەدا جگە لەوەی بە زۆری زۆرداریی ناسنامەی ئیسلامیبوون و موسڵمانبوون بەسەر گەلی کورددا سەپێنراوە و نووسێنراوە بە تەوەییانەوە، شەریعەتی ئیسلامیشی کردۆتە چاوگەکی گرنگی تەشریع لە کوردستاندا، ئەمەش راستەوخۆ پێچەوانەی سروشتی عەلمانییەتە.

ئەم دەستوورە هەزار جار لەوە زیاتریش هاواری عەلمانیبوون و دیموکراسیبوون بکات مادام دین بێتە ڕەگەزێکی تەشریعی و بنەمایەکی دەستووریی هەرگیزاو هەرگیز نابێتە عەلمانی. لەبەرئەوەشی دەستوور عەلمانی نییە پەیڕەوکارانی ئاین و ئاینزاکانی تری غەیرە ئیسلام دەکەونە ژێر هەڕەشە و مەترسییەوە، گەلی کلدە ئاشووری وەک پەیڕەوانی ئاینی کریستیانی بە دوور نابن لە هیچ یەکێک لەو هەڕەشە و مەترسییانە. عەلمانییەت ڕەگەز و بنەمایەکی پتەوی دیموکراسییەتە، مادام باڵ مەرجی فڕین و زمان مەرجی قسە و چاو مەرجی بینینە، ئاوهاش عەلمانییەت مەرجی دیموکراسییە. (فرێد هالیدی) دەنووسێت (بەبێ بوونی دەوڵەتێکی عەلمانی راستەقینە دیموکراسی بەرجەستە ناکرێت). حکوومەتی کوردستان لەلایەک خوازیاری دیموکراسییە و لەلایەکی تریشەوە ئاین بەشدار دەکات لە داڕشتن و فۆرمەڵەبەندیی دەستووردا!!!، دیارە بەشداریی پێکردنی ئیسلام لە دەسەڵات و دەستووردا ئەوەندەی تر بوار بە ئیسلامگەراکان و مەلا فەتواچییەکان دەڕەخسێنێ بە دەستگرتن بەسەر کۆمەڵگەدا و گەڕەپی سەوزیان بۆ هەڵدەکات تا لاشەی دیموکراسی هەڵا هەڵا بکەن.

دووبارە (فرێد هالیدی) دەنووسێت (بە سەرچاوەکردنی ئاین بە دەسەڵات و یاسا و حوکمکردن و تەشریع لە کۆمەڵگەدا وا دەکات پیرە پیاوانی ئاینی بێنە سەر دەسەڵات، ئەمەش حوکمێکی نادیموکراتیکە). ئامادەبوونی ئاین لە دەستووردا لە قازانجی کەس نییە جگە لە گروپە

توندڕەوە ئیسلامییەکان، ئەوانەی دەیانەوێ ڕەوڕەوەی مێژوو بۆ هەزار و چوار سەد ساڵ لەمەوبەر و سەردەمی محەمەد بگەڕێننەوە. ئەوانەی دەیانەوێ ژن لە حیجابدا تەلەبەند بکەن و وەزارەتی حەڵاڵ و حەرام و قانوونی سەنگسار و چەقۆکێشی و شووڵ لێدان بهێننەوە سەر شانەی کۆمەڵگە. هەتا ئیسلامییە منەوەرەکان و موسڵمانە ڕۆشنگەر و موحایدەکان لەگەڵ دەوڵەتی ئاینیدا نین و بانگەشەی بۆ ناکەن!، بەڵکو دەیانەوێت ئیسلام وەک دیاردە و پارادایمێکی ڕۆحیی لە بووندا بێت. بۆ وێنە نووسەر و موسڵمانی ڕۆشنگەری عەرەب (جەمال بەننا) لە چاوپێکەوتنێکیدا دەڵێت (ئەگەر پیاوێکی ناموسڵمان دادپەروەرانە حوکمی نەتەوەی موسڵمان بکات، ئەوا زۆر باشترە لەوەی شێخێک یان ئیمامێک بەشێوەیەکی ناڕەوا و درۆزنانە حوکم بکات!!).
لێرەدا مەبەست لەوەیە ڕۆحی ئیسلام بریتییە لە دابینکردنی ئازادیی و دادپەروەریی لەسەر زەوی جا ئەم شتانە کافرێکیش بیهێنێتەدی مەسەلەیەک نییە، کەوابوو دادپەروەریی ئەولەوییە و گرنگە نەک دەوڵەتی ئاینیی، خۆ پیاوێکی ناموسڵمان "وەک جەمال بەننا باسی دەکات" هەڵبەتە بەپێی قورئان و ڕێسای ئیسلام کار ناکات بەڵکو بەپێی میتۆد و ڕێڕەوێکی دنیایی و مرۆڤکرد دەسەڵات بەڕێوە دەبات. ئەم نموونەیەم بۆیە بۆ یاد هێنانەوەیە تا بە بەڵگەوە بیسەلمێنم موسڵمانە میانڕەو و ڕۆشنگەرەکان موهتەم نین بە دەوڵەتی ئاینیی-ئیسلامی و نایانەوێ بە گەڕانەوەی خەلافەت خوێنی چوار ملیار مرۆڤی سەر گۆی زەوی حەڵاڵ بکەن، تەنیا و تەنیا ئەوانەی لەم ڕووەوە سوودمەند دەبن گروپە ئیسلامییەکانن کە دەستوور وەک چەکێکی دووسەر و مەتاتی دەخەنە خزمەتی خۆیانەوە.
هەر لەبەرەشەوە ئەرکی ریفۆرمکردن و تەئویلی هاوچەرخ بۆ ئیسلام دەست پێدەکات بەوەی ئیسلام بگەڕێنرێتەوە بۆ نێو مزگەوت و بکرێتە پەیوەندییەکی رووتی ڕۆحیی بەندە لەگەڵ هێزە میتافیزیکییەکەی سەرو خۆی و دوور بخرێتەوە لە کاری سیاسیی و دروستکردنی بڕیاری سیاسیی و یاسا و حوکم و کایەی پەروەردە. تەنانەت زۆرێک لە ڕۆشنبیرانی عەرەب بە دیقەت گرتنیان لەم مەسەلەیە گەیشتنە ئەو بڕوایەی لەکردەی بە عەلمانیکردندا ڕیفۆرمکردنی ئیسلام ئەرکێکی پێویست و یارمەتیدەرە. بۆ نموونە (عەفیف ئەخزەر) لە بارەی عەلمانیەتەوە دەنووسێت: هەنگاوی یەکەم و سەرەکی بە بە ئەنجام گەیاندنی پرۆسەیەکی لەم جۆرە (عەلمانیەت) ئەوەیە چاکسازیی لە ئیسلامدا بکەین، ئەویش لە ڕێگەی ریفۆرمکردن لە بواری خوێندنی ئاینیی و گووتاری ئاینییدا، ئەرکی دووەممان بۆ تاڵکردنەوەی ئەو خودئەڤینییە ئاینییەیە کە ئیسلام بە تەنیا ئاینی سەر زەوی دادەنێت، هەرچی یەهودیەت و مەسیحییەتیشە وەک دوو شەریعەتی بەر لە

ئیسلام سەیر دەکات و پێیوایە بەهاتنی ئیسلام هەردووکیان نەسخ بوونەتەوە، یان پێیوایە سەرجەمی پێغەمبەران هەر لە ئیبراهیمەوە تاوەکوو عیسا موسڵمان بوون.

یەکێکیش لە نهێنییە ئاینییەکانی تیرۆری ئیسلامی لێرەدایە، بەمجۆرە دەتوانین لەوە تێبگەین بۆچی سەرەکی پێشووی لیژنەی فەتوا لە ئەزهەر ساڵی 2001 رایگەیاند (دیالۆگی ئاینەکان هیچ مانایەکی نییە، تەنیا بەوە نەبێ پاپای ڤاتیکان بانگەشەی هاتنە نێو ئیسلام بکات). پێموایە عەلمانی نەبوونی دەستووری هەرێم و بە سەرچاوەکردنی ئیسلام بە یاسادانان هەڕەشە لە چارەنووسی کلدە ئاشوورییەکان دەکات وەک مەسیحییەک، لەبەرئەوەی هیچ گرەنتی و زامنێک نییە بۆ پاراستنی ئەم هاووڵاتیانە لە دەستی ئەو ئیسلامگەرانەی پێیانوایە دەبێت پاپاش ببێتە موسڵمان. بۆیە تا ئەو (با) یە لە کونەوە بێت پەیڕەوانی ئاینەکانی تری غەیرە ئیسلام هەست بەدەنیایی و ئاسایش ناکەن. هەنووکەش ڕێژەی عەلمانیەت کۆمەکێکی باشی دەسەڵاتەکان دەکات بۆ رێکخستنەوەی کۆمەڵگاکان و هاووڵاتیان، ئەزموونی عەلمانییەت بەشێوەیەکی گشتیی ئەزموونێکی سەرکەوتوو بووە لە دنیادا، هەرچەند ئیسلامییەکان و کۆنەپارێزەکان پێیانوایە عەلمانیەت تەنیا شەقڵێکی رۆژئاوایی یان مەسیحیی هەیە، بەڵام لە راستیدا عەلمانیەت ئەزموونێکی یونیڤرساڵە و دەکرێت لەهەر سوچێکی ئەم جیهانەدا پەیڕەو بکرێت. هەروەک بیرمەندی ئەمەریکی (فرانسیس فۆکۆیاما) دەڵێت (سکۆلاریزم دیاردەیەکی رۆژئاواییە لە کاتێکدا ئەم ئەزموونە ئەزموونێکی مرۆڤایەتییە و دەکرێت بەسەر هەموو شوێنێکدا گشتگیر بکرێتەوە).

ئەگەر دواتریش سەیری تەواوی دەستووری هەرێم بکەین دەبینین زۆر بڕگە و ماددەی باش هاتووە لە ئەوەی لە زۆر لایەنەوە پێ لە کەموکورتی و ناتەواوییە لە راستای دابینکردنی مافەکانی تاک و مافە مەدەنییەکان، بۆ نموونە ئایا یاسا رێگە دەدات موسڵمانێک ئاینی خۆی بگۆڕێت بۆ مەسیحی و ناسنامەی موسڵمانبوون لەسەر پسووڵەی ناسنامەی باری کەسێتی ئەو بسدرێتەوە و بکرێتە مەسیحی هەروەها بە پێچەوانەوەشەوە؟ یان یاسا رێگە دەدات بە زەواجی دوو کەسی ئاین جیاواز؟ یان... بەدەر لەمەش خۆ ئەگەر سەیری دەستوورەکانی وڵاتانی چواردەور و دەوڵەتانی عەرەبی و رۆژهەڵات بکەین زۆر بڕگە و بەندی باش و دیموکراسی و راقیان تێدایە!، بەڵام ئەوەش واقیعی حاڵیانە و تا بینەقاقایان کێشە و قەیرانە و گیرۆدەی چەند سەرکردەیەکی دیکتاتۆر و زەمینەیەکی پڕ لە سانسۆر و بەربەست بوون،

مرۆڤ لە وڵاتەکانیاندا کراوەتە رۆبۆتێک و دەسەڵات بە ویستی خۆی وەک بووکەڵەیەک دەیجوڵێنێ و نمایشی پێ دەکات.
رەنگە دەستووری هەرێمی کوردستانیش هەروەکو دەستووری ئەو دەوڵەتانە بێت، ئەوی خراپە لەسەر ژیانی خەڵک بەردەوام زەق بکرێتەوە و بخرێتە بواری پراکتیزەکردنەوە، ئەویشی لە بەرژەوەندیی گشتیی خەڵکە ببێتە قسەی ناو داستان و حکایەت و مرەکەبی وشکەوەبووی سەر کاغەز. بۆ ئەوەی زیاتر لەمە دوور نەکەومەوە لە تایتەی نووسین و ناوەڕۆکی باسەکەم، دەڵێم دەستووری هەرێم دەستوورێکە جێگەی دڵخۆشیی گەلی کلدانی ئاشووری سریانی نییە بگرە و لەوانەیە نهێ پیرە پیاوێکی دنیادیدەی ئاشووری دەست بخاتە ژێر چەنگەیەوە و بە قووڵی لە بیرکردنەوەدا بێت و بە دەنگێکی مات و مەلوول و لەبەرخۆوە بڵێت: ئایا تراژیدیای سیمێڵ کۆتایی پێهاتووە؟ ئایا سمکۆی شکاک هێشتا لە کەمیندا نییە بۆ مار شەمعون؟ ها…ها.. نا.. نازانم… نازانم.

نووسینی: ستیڤان شەمزینی
ستۆکهۆڵم – سۆلنا

پەڕاوێز:
*چاپتەری یەکەم وتارێکی شیکارییە و پێش چواردە ساڵ، لە ژمارە (81)ی رۆژنامەی (باس[illegible]) لە شاری کەرکوک، لە زستانی ساڵی 2004 بڵاوبووەتەوە.

*چاپتەری دووەم وتارێکی رۆژنامەوانییە و پێش دوانزە ساڵ، لە ژمارە (88)ی رۆژنامەی (کوردستان راپۆرت) لە 2006-10-15 بڵاوبووەتەوە.

تێبینی:
کۆی ئەم وتارە وەک بەشی شەشەمی کتێبی "گەمەی شەیتان" لەلاپەڕە 212-232 بڵاوکراوەتەوە کە ئەو کتێبەش سەرەتای ساڵی 2018 بەشێوەی کاغەز چاپ و بلاوکراوەتەوە.

زمانی سارد.. شیعری: کەویار محمد

زمانی سارد

فەرمووی گەر من، لەم کوچەیە

وێڵی خاك و خۆڵ و ئاسمانی تاڵ بم

هەر بێدەنگ بە!

ئەسڵەن، زمان لە شێوەی وتنی خۆی وەك پارچە بەردێك

لە کەلێنی شەقامە شکاوەکان ئەچەقێ

خۆ من لە نێو کاڵبوویەکی وەکوو تۆ گەورە بووم

ئیدی ناوی گەورەیی مەهێنە!

ئەم وشانە ،چەندە بێتام لە تۆ ئەبیستم، ئەی دڵ!

مەگەر شایەنیم؟

کە ئەوەندە سارد و سڕ ئەمخەوێنی !

مەگەر من چیم،

تا لەنێو ئەم بەفرە ڕەشە بملاوێنی ئەی دڵ!

زمان چارەی سەری خۆی نیە، ئیتر خۆش بە حاڵم

بێ چارەیی لەچکە سووتاوەکەم خۆش بە مەرگم

تا ئەو ڕادەیەی

تەنها مێشوولە باڵ شکاوەکەی نێو ژووری قوتابخانە

دێتە نێو تاڵە قژەکانم

خودی ئاسمانیش لە دنیای سارد و عەتری گۆرەوی تۆ

بێدەنگە!

هەناسەم لە دەریای سەوزی عومرم و لە ئیشقی دووراوی پەتی باریکی درۆ   ئازادە

نە دەنکە هەناری نێو کەلێنی پەنجەکانت

خوێنیان لێ ئەچۆڕێ، نا

خۆش بە حاڵی هەنار

داشکاندنی ئەم مەرگە

بخەرە سەر زمانی ساردت

نووسین: کەویار محمد
Kawyar Muhamad